

Gümülcine Madenlerinin İşletilmesi ve Gelirleri (1850-1910)

Semih Sefer*

The Operation and Revenues of Gümülcine Mines (1850-1910)

Abstract ■ Due to its proximity to the ports of the Aegean Sea on the coast of Western Thrace and being on the east-west transit route, Komotini (Gümülcine) was favorably located as a mining region in Ottoman Europe in terms of production and distribution of underground resources. Komotini was affected by the conditions of Ottoman mining, in which mine revenues had been gradually decreasing since the end of the 18th century and losing ground against Europe. The emergence of Komotini as a mining exploration zone was accompanied by new developments after *Tanzimat*. The innovations made during this period for the improvement of the mines and their functioning can be specified as inviting foreign experts in, opening schools to train local engineers, preparing a mining bureaucracy, issuing mining regulations, and increasing foreign capital. As a matter of fact, after these developments, Komotini became an exploration and production basin of copper, lead, silver, and antimony resources and became one of the sanjaks of Edirne province with the most mineral income compared to the other sanjaks. In this article, the example of Komotini will be examined to show the reflections of the innovations that were desired in Ottoman mining especially from the second half of the 19th century on. The factors that made Komotini a mining discovery region, mineral distribution and marketing opportunities, the diversity and quantity of ore, and the effects of changes in mining law on entrepreneurs will also be the discussed.

Keywords: Komotini, Mines, Province, Reform, Transport, Economy.

* İstanbul Üniversitesi.

Giriş

Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin Avrupa toprakları, bakır ve demir cevherleri başta olmak üzere önemli maden¹ yataklarına sahipti. Devletin Rumeli vilayetlerindeki madenleri, ülke topraklarındaki madenlerin büyük bir kısmını oluşturuyor ve gelirleri itibarıyla önem arz ediyordu.² Bu cevherlerin çıkarıldığı maden ocakları arasında öncelikle Novoberde, Serberniçe, Kıratova, Sidrekapsi, Rudnik, Kamengrad, Koçanya ve Taşöz zikredilebilir.³ Yine Kosova'da; Vulçitrın, Novaberde, Priştine, Yanova, Tırговиşte, Trepçe ve Belasniçe, Makedonya'da; Koçana, İvraniye, İştib, Radovişte ve Eğridere, Sırbistan'da; Bırvenik, Koznik, Zap-lana ve Ürgüb, Bulgaristan'da; Köstendil mahalleri 15. ve 18. yüzyıllar arasında madenlerin işletildiği bölgeler olarak öne çıkmaktaydı.⁴ Bu dönemdeki maden bölgeleri içerisinde Gümülcine, şap ve tuz madenleri ile bilinmekteydi.

Gümülcine'nin idari sınırları, bölgede Osmanlı yönetiminin başlangıcından itibaren değişikliklere uğramıştır. Bu değişimi kronolojik olarak sıralarsak; Gümülcine'nin alınması 1361 yılında gerçekleşmiş ve bölge, Rumeli'deki diğer fetihlerin ardından idari olarak sınırları dahilinde teşkilatlandırılmıştır.⁵ Ardından bu sınırlar, 19. yüzyılın son çeyreğindeki şekline kadar bazı değişikliklere uğramıştır. Gümülcine Kazası, 1540'lı yıllarda, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti'nin merkezi Gelibolu Sancağı'na,⁶ sonra da Selanik Vilayeti'nin Drama Sancağı

- 1 Bu makalede yapılan maden tasnifi, 1861 Maden Nizamnamesi'nde de bahsedildiği üzere "mevadd-ı madeniye" yani yüzeyde veya yer altında bulunan altın, gümüş, kurşun, bakır, kalya, nikel, çinko, cıva, manganez, krom, kükürt, kobalt, şap, zımpara, tuz ve kömür madenlerinden ibarettir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Darphane (C.DRB), 1360.
- 2 Donald Quataert, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Madencilik," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)*, 1985, IV, s. 914.
- 3 Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)* (İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1931), s. V; Kamengrad Demir Madeni ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mehtap Çelik, "16. Yüzyılın Sonlarında Balkanlarda Bir Maden İşletmesi: Kamengrad Demir Madeni," *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2020); Diğer bir maden çalışması için bkz. Mustafa Altunbay, "Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi" (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, 2010.
- 4 Eyüp Kul, "1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejene Madenlerinin Islahı," *Belleten*, LXXX/288 (2016), s. 396.
- 5 Necdet Öztürk, *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000), s. 29.
- 6 *Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ (Ankara: Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları, 2013), s. 15.

idaresine alınmıştır.⁷ 1870'li yıllarda ise, Edirne Vilayeti'nin Gelibolu Sancağı'na bağlanmıştır.⁸ 1879 yılında müstakil bir sancak haline getirilen Gümülcine'nin idaresine, birtakım değişikliklerden sonra nihai olarak 1899 yılında, Ahiçelebi, Cebel, Darıdere, Eğridere, İskeçe, Rupçoz ve Sultanyeri kazaları dahil edilmiştir.⁹

Gümülcine, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren madencilik alanında getirdiği hukukî, bürokratik ve eğitime dayalı yenilikler kapsamında değerlendirildiğinde gerçekleşen dönüşümün taşradaki yansımalarını göstermesi bakımından bir inceleme sahası olarak temayüz etmektedir. Bu bağlamda, Gümülcine'de madencilik, hem cevher çeşitliliği ve bolluğu hem de ulaşım olanakları sayesinde devlete veya özel girişimciye sunduğu imkanlar dahilinde işletim durumları, uygulanma sahaları, dağıtımı ve gelirleri başlıkları altında toplanmıştır.

1. 19. Yüzyılda Osmanlı Madenleri

Kuruluşundan itibaren madenlerini sürekli işler tutma ve gelirlerini arttırma gayretinde olan Osmanlı Devleti, 18. yüzyıldan itibaren madencilik sahasında dünyada yaşanan gelişmelerin gerisinde kalmış ve madenlerinden elde ettiği gelirlerin azalması durumuyla karşı karşıya kalmıştır.¹⁰ Gelirlerindeki bu düşüşün önüne geçmek isteyen devlet, aynı dönemde yeni maden keşif çalışmaları için maden memurlarına talimatlar göndermiş, madenlerin ıslahı konusunda çalışmalarda bulunarak bunları uygulama gayretinde olmuştur.¹¹ 18. yüzyılın sonunda Gümülcine'de bol miktarda şap ve tuzun yanı sıra altın, gümüş, kurşun ve demir madenlerinin de sınırlı sayıda işletmesi yapılmaktaydı. Örneğin, bu madenlerden

7 BOA, Bab-ı Defteri Mevkufat Kalemi (D.MKF), 27953. BOA, Nüfus Defterleri (NFS.D.), 4582.

8 *Edirne Vilayet Salnamesi* (1288), s. 99.

9 Mahir Aydın, *Gümülcine Sancağı (1879-1912)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022).

10 Quataert, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Madencilik", s. 914-916.

11 Fahrettin Tızlak, "19. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları," *Bellekten*, 229 (1997), s. 138-141. Bu dönemde madencilikteki gelişmelerden birisi de Ma'adin-i Hümayûn Emanetinin kurulmasıdır. 18. yüzyılda devletin en önemli madenleri arasında Keban ve Ergani madenleri ilk sırada yer almaktaydı. Maden havzasının genişliği ve maden cinsinin çeşitliliği onları önemli kılmıştır. Bu iki maden 1775 yılından sonra oluşturulan Ma'adin-i Hümayûn Emanetinin idaresine alınmıştır. Böylelikle tek bir merkezden idare edilerek, bölgedeki maden gelirleri arttırılmak istenmiştir. Fahrettin Tızlak, "Maadin-i Hümayûn Emanetinin Osmanlı İdarî Düzenindeki Yeri (1775-1867)," *XII. Türk Tarih Kongresi*, c. III (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), s. 925-939.

demir, gemi yapımı için 1761 yılında Gümülcine'den gönderilmekteydi.¹² Yine aynı sene, Gümülcine'de bulunan gümüş madeninin, çıkarmaya değer değmeyeceği tartışılırken,¹³ simli (gümüş) kurşun madeni ise işletilmeye değer görülmüştür.¹⁴ 1765 yılında ise Gümülcine'de, altın ve gümüş madenlerinin de artık işletildiği görülmektedir.¹⁵ Gümülcine, madenleri hususunda asıl değişimi, yurtdışında ve yurtiçinde değişen koşullar ile birlikte 19. yüzyılda yaşayacaktır.

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde maden üretimi çağının gerisindeki şartlarda yapılmaktaydı. Klasik dönemde madencilik sahasında tatbik edilen usuller, çok az değişikliklerle 19. yüzyıla ulaşmışken 1840'lı yıllarda keşfedilen madenlerin sadece yirmide biri işletilmekteydi. Maden sayısı on dört iken bu madenlerden yıllık dört milyon frank gelir elde ediliyordu.¹⁶ İktisadi kalkınmayı güçlü bir devlet ve topluma sahip olabilmek ve ekonomik refah için gerekli gören Osmanlı bürokratları, tarım, sanayi ve madencilikte önemli atılımlar yapmayı hedeflemekteydi. Tanzimat döneminde bu kalkınmanın sürekli bir gelişim içerisinde artması için madencilik alanında da yeni keşiflerin yapılması ve bunların ekonomiye kazandırılması öncelikli amaçlardan olmuştur. Böylelikle, üretim faaliyetlerinin ve gelirlerinin çoğaltılması, teknolojinin gelişmesi, hammadde kaynaklarının zenginleştirilmesi, çeşitlenmesi ve istihdamın artırılması sağlanabilecekti.¹⁷ Maden gelirlerini arttırmak için Tanzimat döneminden itibaren yürütülen reform hareketleri; bir maden bürokrasisinin oluşması, yerli mühendis ve teknisyenlerin yetiştirilmesi ve madenlerin ıslahı gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı madenlerine artan yerli ve yabancı müteşebbislerin ilgisi karşısında üretim şekillerini ve maden arama usullerini belirleyecek hukukî bir zemine ihtiyaç duyulmuş ve bu alanda da reformlar yapılmıştır.

Öncelikle en büyük eksik olarak görülen maden tekniğine vakıf eleman açığını gidermek için birtakım adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda 19. yüzyılın

12 BOA, Bâb-ı Âsafi Defterleri (A.DVN.MHM.D.), 16-469; BOA, C.DRB., 45/2210. Gümülcine'de Koyun karyesindeki demir madenleri 1861 yılına kadar işletilmiştir. *1323 Senesi Maâdin İstatistiki*, Birinci Sene, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1325), s. 52.

13 BOA, C.DRB., 29/1435.

14 BOA, C.DRB., 4/182.

15 BOA, C.DRB., 47/2337.

16 Stefan Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, çev. Babür Kuzucu, c. II (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977), s. 659.

17 Engin Kırılı, "Tanzimat Dönemi'nde Yeni Maden Ocaklarını Keşif Çalışmaları," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 66 (2020), s. 287-288.

başlarından itibaren madenlerin daha verimli ve kârlı bir hale gelmesini sağlamak amacıyla madencilikte mahir Avrupalı mühendisler davet edilmiştir.¹⁸ Özellikle Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861), hükümetin tekelinde bulunan madenleri denetlemek üzere yabancı mühendisler istihdam edilmiştir. Maden nizamnamelerinin yayınlanıp faaliyetlerin artmasıyla yabancı maden mühendisi sayısında da artış olmuştur. Bu mühendisler, madenlerin ıslahı, madencilikğin modern metotlara kavuşturulması ve yerli mühendislerin yetiştirilmesi gibi sahalarda faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹⁹

Madencilik alanındaki eksikliği gidermek adına diğer bir girişim yerli mühendis ve teknisyenlerin yetişmesi için gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri olmuştur. Bu süreçte birçok öğrenci, maden mühendisi olarak eğitim almak için Avrupa'ya gönderilmiştir. Ardından mühendis ve teknisyen yetiştirmek için 3 Şubat 1874 yılında bir maden mektebinin kurulması için irade yayınlanmıştır.²⁰ 1880 yılında Orman ve Maadin Mektebi adını alan bu kurumun, 1893 yılında kapatıldığında mezun sayısı 49 idi. Bununla birlikte, teknolojik altyapı yetersizliği, teknik personel yetiştirilememesi ve yeni ıslahatların maliyeye yük getireceği endişesiyle yabancı mühendislerin tavsiye ettiği veya katıldığı girişimler hususunda istenilen ölçüde ilerleme kaydedilememiştir.²¹

Bu yeni dönemde maden bürokrasisinde de ıslahatlara gidilmiştir. İlk olarak, 1842 yılında kurulan Ma'âdin-i Hümayûn Meclisi, kaldırıldığı 1856 yılına kadar madenlerin işletilmeleri ve malî denetimlerinin gerçekleştirilmesi için faaliyet göstermiştir. Ardından farklı nezaretler altında kurulan komisyonlar tarafından madencilik faaliyetleri yürütülürken tüm maden bürokrasisi, Orman ve Madencilik Nezareti yönetimi altında teşkilatlandırılmaya çalışılmıştır. Bu nezaret,

18 Tanzimat'ın ilanından evvel Maden-i Hümayûn Başmühendisliğine getirilen Avusturyalı Gustave de Pauliny, Osmanlı Devleti'nin kurşun, gümüş ve bakır madenlerini gezmiş ve izlenimlerini rapor halinde 1837 yılında sunmuştur. Buna göre madenler oldukça ilkel koşullarda işletilmekteydi. Avrupa'da kullanılan metotlar ve makinelerden yoksun olan bu madenlerde zorlu koşullarda çıkartılan cevher, işlenirken üretim kayıplarına uğramaktaydı. Bu da halihazırda madenden sağlanan geliri iyice düşürmekteydi. Pauliny, acil bir şekilde madenlerin ıslahını önermiştir. Charles Issawi, *The Economic History of Turkey* (Chicago, London: The University of Chicago Press, 1980), s. 284-285.

19 Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madencilikğine Hizmetleri," *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11 (2007), s. 79-92.

20 Salih Kış, "First Mining School in the Ottoman Empire and Mining Engineer Training," *History Studies*, VII/3 (2015), s. 118.

21 Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı", s. 91-92.

başarısızlıkla sonuçlanan ve kısa süren 1872 ve 1878 yıllarındaki faaliyet sürelerinin ardından 7 Şubat 1893 tarihinde Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti olarak kurulmuştur.²² 1911 yılında maden işleri Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne devredilinceye kadar bu nezaret yürürlükte kalmıştır.

Madencilik sahasında bahsedilen kurumsallaşma çabaları sürerken, bu kurumların en önemli çalışmaları, madencilik alanındaki gelişmelere bağlı olarak yeni hukukî düzenlemeler içeren maden nizamnameleri olmuştur. 19 Mayıs 1862 tarihinde yayınlanan ilk maden nizamnamesi ve ardından bazı maddelerinde değişikliklerin yapıldığı 1869, 1887 ve 1906 senelerindeki nizamnameler yoluyla madencilik ile ilgili birtakım hukukî usuller ve kanunlar belirlenmiştir. Böylece, mültezimlerin tasarruf hakları, madenlerin işletilme kuralları, vergi dereceleri, cezai yaptırımlar, imtiyaz süreleri ve maden işçilerinin güvenceleri gibi konular sırasıyla yapılan düzenlemeler ile nizamnamelere yansımıştır.²³ Nizamnamelerin içeriklerine yansıyan bir diğer husus ise madenlerdeki Avrupa sermayesinin yönetimidir.

Osmanlı Devleti'nin madencilik sektöründeki sermaye ile nitelikli işgücü yetersizliğini ve teknoloji ihtiyaçlarını gidermek için bir diğer teşebbüsü Avrupalı girişimcilerin sektöre girişini kolaylaştırmak olmuştur. Bu amaca binaen yabancı sermayenin önündeki engelleri kaldırarak hukukî reformlar yapan devlet, birtakım yasal düzenlemeler yoluyla Osmanlı madenlerine Avrupalı girişimcileri daha fazla teşvik etmeyi amaçlamıştır. Bu mesele arazi rejimiyle doğrudan ilgili olduğundan bu alanda yapılan yeni düzenlemelerle yabancıların önündeki engeller kademeli olarak kaldırılmıştır.²⁴ 1869 yılına kadar yabancıların madenlerde tek başına arama yapmalarına, mülkiyet edinmelerine veya maden işletmelerine izin verilmiyordu. Bu durum 1861 yılında ilan edilen ilk maden nizamnamesine de eklenerek yabancıların sadece hissedar olarak katılabilecekleri açıklanıyordu ve Osmanlı tebaasıyla da ortaklık kurabiliyorlardı.²⁵ Yabancıların Osmanlı topraklarında maden işletme ve mülkiyet edinmeleri için "1867 mülkiyet kanunu" ve bunun etkisiyle hazırlanan "1869 maden nizamnamesi" ilan edilmiştir. Böylece yabancılara ilk defa serbestçe maden işletme hakkı tanınmıştır.²⁶ Dış sermayenin

22 Alaaddin Tok, "The Ottoman Mining Sector in the Age of Capitalism: An Analysis of State-Capital Relations (1850-1908)" (Master Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, 2010, s. 26-27.

23 Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)," *OTAM*, 29 (2011), s.125-147.

24 Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, s. 697-698.

25 Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden," s. 128.

26 Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden," s. 130-132.

Osmanlı madenlerine etkisi değerlendirildiğinde yabancıların maden üretimindeki payı 1902 yılında %50,05 iken bu oran artarak 1911 yılında %65,30 seviyesine yükselmiştir. Türk müteşebbislerin payı ise %42,70'den %18,86'ya gerilemiştir.²⁷ 1914 yılında, Fransız sermayesi özellikle çinko, kurşun, kömür ve manganez madenleri için %80 oranında, İngiliz sermayesi, krom ve boraks madenleri için %14 ve Alman sermayesi krom ve kömür madenleri için %6 oranında bir paya sahip olmuştur.²⁸

2. Gümülcine Madenlerinin İşletilmesi ve Gelirleri

Gümülcine, sahip olduğu konumu itibarıyla klasik dönemden itibaren önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Bu özelliğinin yanında Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki topraklarında bir maden merkezi olması bölgenin değerini arttıran bir başka etken olmuştur. Gümülcine madenlerinin işletilme durumları ve üretim kapasitelerine etki eden faktörler; ulaşım imkanları, sözleşmelerin ilerleme aşamaları ve gelirleri üzerinden belirlenebilmektedir.

a. Ulaşım

Madencilik sahasında ulaşım sistemlerinin gelişmişliğine paralel olarak limanlara yakın kıyı kentleri ve onların hinterlandlarındaki bölgeler, ulaşımın yetersiz olduğu iç bölgelere göre daha fazla tercih edilmiştir.²⁹ Gümülcine, girişimciye sunduğu ulaşım olanakları ile bu sahada bir cazibe merkezi olarak ön plana çıkmıştır. Onun bu özelliği madenlerin başta Avrupa olmak üzere önemli limanlara ulaştırılması için elverişli bir konumda olmasından kaynaklanmıştır.

Gümülcine'de madenlerden çıkarılan cevher, önce kısa bir kara yolu, ardından da Karaağaç İskelesi sayesinde Avrupa'nın önemli limanlarına taşınmıştır. Karaağaç İskelesi, Gümülcine'nin denize açıldığı tek kapısıydı.³⁰ Aslında iskele,

27 Gündüz Ökçün, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları," *Prof. Dr. Abadan'a Armağan* (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1969), s. 803-892.

28 Nejat Tamzok, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, 1861-1948", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63/4 (2008), s. 183.

29 Osmanlı Devleti'nde maden sahalarının limanlara olan kara ulaşımının iyileştirilmesi yabancı mühendisler tarafından da tavsiye edilen bir unsurdu. Tok, "The Ottoman Mining Sector in the Age of Capitalism," s. 46.

30 Şemseddin Sami, *Kamûsu'l - A'lâm* (Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996), s. 3925.

Karaağaç Körfezi'nde yer aldığı için, bu adla anılmıştır. Gümülcine'nin ihtiyaç fazlası ürünleri, burada satın alındıktan sonra, gemiler ile özellikle Avrupa'ya ihraç edilmekteydi. Karaağaç İskelesi, aynı zamanda bir "gümrük kapısı"ydı. Rumeli'den kara yolu ile gelip, Akdeniz kıyılarına gitmek için gemilere yüklenen mallar da, denizden getirilip Rumeli'ye dağılan mallar da, bu iskeleden geçmekteydi. 19. yüzyılda artan öneminden dolayı 8 Mart 1887 tarihinde, Karaağaç İskelesi için yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Çevresindeki birkaç büyük köy ile birlikte, kasaba konumuna getirilmesi kararlaştırılmıştır.³¹ Ayrıca Karaağaç İskelesi'ni Gümülcine'ye bağlayan yol ıslah edilerek, 1883 yılının Mart-Ekim döneminde, Gümülcine-Karaağaç arasında 1.375 m şose ve 4.060 m toprak yol yapılmıştır.³² Karaağaç İskelesi'nin bu önemli rolü, Gümülcine madenlerine girişimcilerin daha fazla yönelmesini desteklemiştir. Nitekim maden ruhsatnamesi için verilen arzu-hallerde Karaağaç İskelesi yoluyla çıkarılacak cevherlerin taşınacağı açıkça ifade edilmiştir.³³

Tablo I: 1889 Yılında Karaağaç İskelesi Gemi Trafiği³⁴

	Uyruk	Gemi Sayısı	Tonilato
1	Avusturya	68	67.371
2	Osmanlı	305	29.054
3	İngiltere	80	19.779
4	Yunanistan	119	12.853
5	Sisam	2	17

Gümülcine'yi ulaşım açısından cazip bir merkez haline getiren diğer unsur demiryollarının inşası ile olmuştur. Bu doğrultuda 1889 yılında tasarlanan, Dede-ağaç-Selanik Demiryolu³⁵ ile Dede-ağaç'tan başlayan ve batı yönünde ilerleyen "demiryolu hattı" projesiyle; hattın Gümülcine, İskeçe, Drama ve Serez'i geçerek, Selanik'e uzanması planlanmıştır.³⁶ Bu konudaki hazırlıklar, beş yıl sürmüştür.

31 BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.), 1403/69.

32 *Edirne Vilâyet Salnamesi* (1301), s. 281.

33 "maden-i mezkurun Karaağaç İskelesi'nden diyar-ı ecnebiyeye sevk olunacağını ihale istidanamesinde gösterildiği ifade kılınmış..." BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 523/34.

34 *Edirne Vilâyet Salnamesi* (1310), s. 440.

35 BOA, Yıldız Perakende Ticaret ve Nafia Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.TNF.), 2/49; BOA, Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.), 57/80.

36 BOA, İrade Dahiliye (İ.DH.), 1180/92277.

1893 yılına gelindiğinde, Gümölcine’de demiryolu yapımına başlanmıştır.³⁷ Neticede 1893 yılında başlayan hattın inşaatı 1896 yılında tamamlanarak hizmete açılmıştır.³⁸

b. İdare

Osmanlı Devleti’nde maden işletmeleri, doğrudan devletin denetimindeki maden emini tarafından işletildiği emanet usulü, madenlerin belirli bir süre ve para karşılığında mültezimlere ihale edildiği iltizam usulü ve devlet arazilerinin maden aramak ve çıkarmak için şahıslara ve şirketlere kiralandığı ihale usulü ile üç şekilde yönetilmekteydi. Bu yönetim şeması, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak nizamnamelerle belirlenen kurallar kapsamına alınmıştır.

19. yüzyılda madencilik sahasında yaşanan ıslahatlar, diğer maden bölgelerinde olduğu gibi Gümölcine madenlerinin de yeni bir safhaya girmesini sağlamıştır. Klasik dönemde sadece şap ve tuz madenlerinin etkin olduğu Gümölcine, özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren pek çok madenin keşfedildiği bir havza haline gelmiştir. Bu çalışmalar sonucunda Gümölcine’de yeni madenler keşfedilmiş ve işletmeye açılmıştır.

Tablo II: 1857 Yılında Osmanlı Topraklarına Dair Hazırlanan Defterde O Zamana Kadar Keşfedilen Gümölcine Madenleri³⁹

Altın Madenleri	Drama Sancağı’na bağlı Gümölcine kazasında Şene ve Seyfosta köyleri ile Darıdere nahiyesine yakın mahallerde bulunan İlyasca, Sultaneri, Eğridere, Göricek köyleri
Gümüş Madenleri	Şene ve Seyfosta köyleri ile Darıdere nahiyesine bağlı İlyasca, Sultanyeri, Eğridere, Göricek ve Kalyopi mevkileri ve Maronya Şaphanesi yakınındaki gümüş yatakları
Kurşun Madenleri	Çeşitli yerlerde ve Şaphane civarında

37 BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), 282-21115; Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.) 287/54.

38 Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları* (İstanbul: Eren Yayınları, 1993), s. 207.

39 Tızlak, aynı maden ocağından çeşitli cevherlerin çıkarılabildiği durumuna göre tam bir maden sayısının verilemeyeceği göz önüne alınırsa 1857 yılında 72 kadar maden yatağının Osmanlı topraklarında bulunduğunu belirlemiştir. Bunlardan gelirlerinin 1/5 oranına devlete aktarıldığı 33 maden ocağı yabancılar tarafından işletilmiştir. İmtiyazlarının büyük bir kısmını gayrimüslimlerin aldığı 45 adet maden ocağı bedeli karşılığında faaliyet göstermiştir. Bkz. Tızlak, “19. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı,” s. 713-716.

1857 yılında Osmanlı topraklarında o zamana dek keşfedilen madenlere dair hazırlanan defterden edinilen bilgilerle, Gümülcine’de altın, gümüş ve kurşun madenlerinin bu dönemde çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Bu madenlerden Şene ve Seyfosta’da çıkarıldığı bilgisi verilen altın madeni hakkında yeterli malumata sahip değiliz. Diğer madenler 1857 sonrasında işletilmiş veya aynı bölgelerde yeni cevherlerin keşfi yapılmıştır. Öte yandan buna, Koyun Köyü’nde yer alan demir madenleri eklenebilir. Kısıtlı bir üretime sahip olan bu maden, 1861 yılından sonra işletilmemiştir.⁴⁰

1861 yılında ilk maden nizamnamesinin yayınlanmasıyla gelen yeni düzenlemeler ve maden arama süreçlerine dair uygulamalar, Gümülcine’ye de yansımış ve bölgede önemli bir maden hareketliliği yaşanmıştır. Bu hareketliliği belirli aşamalarda incelemek için madencilik sahasında girişimcilerin muhatap oldukları bürokratik sürece göz gezdirmek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Yerli ve yabancı madencilik faaliyetlerinde bulunacak müteşebbislerin bir bölgede maden işletmek için takip edecekleri usuller, bahsedilen nizamnamelerin en önemli maddeleri arasında yer almıştır. Buna göre, öncelikle bir müteşebbis Osmanlı topraklarında maden çıkarmak veya işletmek için padişah iznine tabi olarak bir maden arama ruhsatnamesi (taharri ruhsatnamesi) almak zorundaydı. Bu ruhsatname, genellikle iki yıllığına verilirdi. Gerekli hallerde bu süre uzatılırdı. Arama sırasında bir madene denk gelirse bulunan madenin numunesi incelenirdi. Madenin çıkarılması gerekli görüldüğü takdirde müteşebbis bu defa maden işletme ruhsatnamesi için başvururdu. Eğer, keşfedilen maden işletmeye değer ise, maden sahasında işletme faaliyetinden başka bir maden ya da fabrika etkilenmiyorsa ve yeterli sermayeye sahip olduğuna kanaat getirilmişse ruhsatname müteşebbise verilirdi. Gerekli incelemelerin yapılmasının ardından onay verildiği takdirde, imtiyaz adayı ile Ticaret ve Ziraat Nezareti arasında mukavele ve şartname imzalanırdı. Burada madenin bulunduğu mahal, cinsi, imtiyaz süresi ile maden arazisi, madenin çıkarılması, işletilmesi, vergi oranı ve ihraç edilmesi ile ilgili usuller belirleniyordu. Son olarak hazırlanan tüm evraklar, Sadaret makamı tarafından padişahın onayına arz edilirdi. Böylece “fermân-ı âli” ile imtiyaz sahibine maden işletmesi verilirdi. İmtiyaz fermânı aynı zamanda madenin bulunduğu vilayet gazetesinde ve İstanbul basınında yayınlanırdı.⁴¹

40 1323 *Senesi Maâdin İstatistiki*, s. 52.

41 Abdülmecit Mutaf, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü,” *History Studies*, II/2 (2010), s. 293-303.

Tablo III: 19. Yüzyılın İkinci Yarısından İtibaren Gümülcine'de Keşfedilen ve İşletilen Madenlerin Bulunduğu Köy, Türü, İmtiyaz Sahibi ve İşletme Durumları

Yıl	Bulunduğu Yer	Maden Türü	İmtiyaz Sahibi	İşletme Durumu
1851 ⁴²	Cebel Köyü	Kükürtlü Kurşun, Altın, Gümüş, Bakır	Sirozlu Hacı Ömer Efendi, Dimitrakis Efendi, İspirakis Efendi	Mukavelename
1854 ⁴³	Lişte Köyü	Kurşun	Kostaki Efendi ve Ortakları	Taharri Ruhsat- namesi
1854 ⁴⁴	İlyasca Köyü	Kurşun Ağırlıklı Bakır ve Gümüş	İzzet Paşa	Mukavelename
1854 ⁴⁵	Maden ve Har- man Köyleri	Kurşun	İzzet Paşa	Taharri Ruhsat- namesi
1884 ⁴⁶	Ahiçelebi Kazası	Simli (Gümüş) Kurşun, Bakır ve Antimon	Giryakidis ve Hristo Efendiler	Taharri Ruhsat- namesi
1884 ⁴⁷	Şaphane Nahiyesi	Simli (Gümüş) Kurşun, Bakır	Constantin Aphendou- ulis (Efendolis), Ohan- nes Mıgıryan ve Jean Vernoudaki	Taharri Ruhsat- namesi
1884 ⁴⁸	Maroniye Na- hiyesi	Bakır, Antimon	Constantin Aphendou- ulis, Ohannes Mıgıryan ve Jean Vernoudaki	Taharri Ruhsat- namesi
1884 ⁴⁹	Yardımlı Köyü	Antimon, Arsenik, Kalay, Çinko	Constantin Aphendou- ulis, Ohannes Mıgıryan ve Jean Vernoudaki	Taharri Ruhsat- namesi
1884 ⁵⁰	Cebel, Fındıcak, Çakal Köyleri	Bakır	Constantin Aphendou- ulis, Ohannes Mıgıryan ve Jean Vernoudaki	Taharri Ruhsat- namesi

42 BOA, İ.MVL, 215/7089.

43 BOA, A.MKT.NZD., 107/63.

44 BOA, MVL, 278/35.

45 BOA, A.MKT.NZD., 135/12.

46 *Orman ve Maadin Mecmuası*, 5 (1300), s. 186.

47 BOA, İ.MMS, 97/4115.

48 *Orman ve Maadin Mecmuası*, 5 (1300), s. 186-187.

49 BOA, Orman, Maadin ve Ziraat Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.OMZ.) 2/56.

50 BOA, ŞD, 3213/15.

GÜMÜLCİNE MADENLERİNİN İŞLETİLMESİ VE GELİRLERİ (1850-1910)

1885 ⁵¹	Baldıran Köyü	Simli (Gümüş) Kurşun, Bakır, Antimon	Toma Efkonosidis, Bergovi	Taharri Ruhsat- namesi
1888 ⁵²	Yardımlı ve Deniz- li Köyleri	Bakır	Jean Vernoudaki, Ohannes Mıgıryan ve Sezar Refail	İmtiyaz Fermânı (8 Nisan 1888)
1888 ⁵³	Yuntviran Köyü	Antimon	Jean Vernoudaki, Ohannes Mıgıryan ve Sezar Refail	İmtiyaz Fermânı (30 Mart 1888)
1889 ⁵⁴	Darıdere Kazası	Simli (Gümüş) Kurşun	Yunanistan vatandaş- ları Eftimi Metrovine, Matiosa Giloridis ve Osmanlı vatandaşı Kostaki Kaloranin	Taharri Ruhsat- namesi
1897 ⁵⁵	İskeçe Kazası Müzaflar Köyü	Bakır	Tüccar Yusuf Asım Efendi ve Madenci Petro Mystacopoulos	İmtiyaz Fermânı (26 Aralık 1897)
1901 ⁵⁶	Koyun Köyü	Kurşun, Gümüş, Bakır	Petro Mystacopoulos ve Avusturya ve Maca- ristan vatandaşı Adolf Viksi	Mukavelename
1903 ⁵⁷	Durhasanlar Köyü	Simli (Gümüş) Kurşun ve Bakır	Simpad Mikailyan Maroki Karanya ve Mehmed Cemil Efendi	Taharri Ruhsat- namesi
1906 ⁵⁸	Fındıcak Köyü	Kurşun Çinko Bakır	Bedros Artinyan	Taharri Ruhsat- namesi
1909 ⁵⁹	Sultanyeri Kazası	Simli Kurşun, Bakır, Çinko	İtalya vatandaşı Frede- rick Cive	Taharri Ruhsat- namesi

51 *Orman ve Maadin Mecmuası*, 12 (1301), s. 463.

52 BOA, MV, 31/29.

53 BOA, Y.PRK.OMZ, 2/56.

54 *Orman ve Maadin Mecmuası*, 5 (1305), s. 255.

55 BOA, ŞD, 523/34.

56 BOA, ŞD, 531/7.

57 BOA, ŞD, 3213/15.

58 BOA, ŞD, 3039/3.

59 1325,1326,1327 *Senelerine Mahsus Maâdin İstatistiki* (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1330), s. 34-35.

1909 ⁶⁰	Şaphane Nahiyesi	Bakır, Simli Kurşun, Çinko	Kürkciyan Efendi ve Yunanistan vatandaşı Jak Azaryan	Taharri Ruhsatnamesi
1910 ⁶¹	Gümülcine Sancağı	Kurşun, Bakır, Antimon, Gümüş, Altın, Nikel, Kükürt	Avusturya vatandaşı Eliezer Popa ve İtalya vatandaşı Mario Papaleo Antonio	Taharri Ruhsatnamesi
1910 ⁶²	Yeniköy Kazası	Bakır	İtalya vatandaşı Fatochi Philip, Kostandi Kalkopolos Efendi ve İtalya vatandaşı Daniel	Taharri Ruhsatnamesi
1910 ⁶³	İskeçe Kazası	Bakır, Simli Kurşun, Manganez, Antimon, Altın	Hasan Naci Efendi	Taharri Ruhsatnamesi
1910 ⁶⁴	Dögril Köyü	Bakır, Simli (Gümüş) Kurşun Manganez ve Antimon	Ferik Şevket, Mirliya Hüseyin Paşa ve İbrahim Bey	Mukavelename

Tabloda görüleceği üzere 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Gümülcine'nin değişik bölgelerinde kurşun, gümüş, bakır, antimon, çinko ve manganez gibi maden cinsleri keşfedilmiştir. Devletin doğrudan yönetiminde olan şap ve tuz madenleri haricinde özel sermayeye verilen 1850 ile 1910 yılları arasında 23 adet maden bölgesi için arama ruhsatnamesi alınmıştır. Bunlardan 4'ü mukavele aşamasında kalırken, 3'ü imtiyaz fermânı alabilmiştir. Bu bağlamda girişimlerin çoğu taharri ruhsatnamesi aşamasında kalırken çok az sayıda maden işletmeye açılabilmiştir. Gümülcine'de işletmeye açılan madenler, Ohannes Mıgıryan, Jean Vernoudaki ve Sezar Refail'in Yuntviran Köyü'nde işlettiği antimon madeni ile Yardımlı ve Denizli köylerinde işlettikleri bakır madenleridir.⁶⁵ Madenlerin keşfi

60 1325,1326,1327 *Senelerine Mahsus Maâdin İstatistiki*, s. 34-35.

61 1325,1326,1327 *Senelerine Mahsus Maâdin İstatistiki*, s. 61.

62 1325,1326,1327 *Senelerine Mahsus Maâdin İstatistiki*, s. 62-63.

63 1325,1326,1327 *Senelerine Mahsus Maâdin İstatistiki*, s. 62-63.

64 BOA, ŞD, 548/9.

65 1893, 1899 ve 1901 senelerinde hazırlanmış olan Edirne Vilayet Salnamelerinde ve 9 Ağustos 1900 yılında Orman, Maden ve Ziraat Nezareti tarafından hazırlanan defterde ihalesi yapılan madenlere dair bilgiler verilmiştir. Burada dikkat çeken husus 26 Aralık 1897 tarihli irade ile işletmesi Tüccar Yusuf Asım ve Madenci Petro Mystacopoulos'a verilen İskeçe Kazası bakır madenlerinin değerlendirmeye alınmamasıdır. Bu durum, madenin henüz işletilmeye açılmadığını göstermektedir. *Edirne Vilayet Salnamesi* (1310), s. 338; *Edirne Vilayet Salnamesi* (1317), s. 428; *Edirne Vilayet Salnamesi* (1319), s. 1039; BOA, Orman, Maadin ve

ve işletilmesinde yer alan girişimcilerden 13 tanesi Osmanlı tebaası iken, 19 tanesi ise yabancı devlet vatandaşıdır. Keşfedilen madenler, kurşun, kükürt, gümüş, bakır ve antimon cevherleridir. İşletilen madenler ise bakır ve antimon madenleridir. Diğer yandan Gümülcine'nin bağlı bulunduğu Edirne Vilayeti'nde 1909 ve 1910 senelerinde toplamda 19 adet arama ruhsatnamesi verilmiştir.⁶⁶ Bunun 6'sı Gümülcine Sancağı dahilindeki maden keşifleri için dağıtılmıştır. Bu anlamda Gümülcine, tüm vilayete oranla 1/3'lük bir payla maden aramalarının toplandığı bir bölge olarak öne çıkmıştır.

c. Gelirleri

Yukarıda bahsedildiği üzere Gümülcine'de, madenlerin arama ruhsatnamesi alındıktan sonra çok azı bazı sebeplerden dolayı işletmeye açılabilirken bu durum elde edilen gelirlere doğrudan etki etmiştir. Bunun başta gelen sebebi, madencilik sahasında ruhsatname hakkı kazanan girişimcilerin üretime dayalı bir tutum yerine, haklarını müsait bir zamanı bekledikten sonra belirli bir fiyat karşılığında devretmeyi tercih etmeleriydi. Bu usul, işletmeciler için bir hayli kârlı görülmüştür.⁶⁷ Böylelikle “kazanılmış maden haklarının ticareti” olarak tanımlanan bir kazanç şekli ortaya çıkmıştır. Öyle ki maden ruhsatı ticareti, devlet tarafından da harç ve vergi kazanmak için tasvip edilen bir durum olmuştur.⁶⁸ Bu durum girişimcinin vefatıyla birlikte varislerinin haklarını devretmeleriyle de desteklenmiştir. Çoğu durumda ise ekonomik şartlar, girişimciler için madenin işletmesi yolunda en büyük engel olmuştur.

Madenlerden elde edilen geliri doğrudan etkileyen ve Osmanlı madenciliğinde Tanzimat dönemi sonrasında dönüm noktasını oluşturan olay, dünyadaki 1873 ekonomik buhranıdır. Tüm iktisadî gelişmeleri sekteye uğrattığı gibi buhrandan madencilik sektörü de nasibini almıştır. Diğer yandan devletin verdiği imtiyazlarla çalışan ve devlete girdi sağlayan yabancı imtiyaz sahipleri, hükümetin 1875 yılında iflasını da açıklamasıyla büyük zararlara uğramışlardır.⁶⁹ Nitekim

Ziraat Nezâretî Maruzatı (Y.PRK.OMZ.) 2/56; BOA, ŞD, 523/34; Ertan Gökmen, “II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899),” *Belleten*, LXXI/262 (2007), s. 969-996.

66 1325,1326,1327 *Senelerine Mahsus Maâdin İstatistiki*, s. 14.

67 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), s. 176.

68 Tamzok, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden,” s. 181.

69 Quataert, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Madencilik,” s. 915.

Gümülcine madenleri işletmeleri de bu kriz ortamından payını almışlardır. Ancak krizin etkilerinin sona ermeye başladığı 1880'lerin ortalarından itibaren Avrupalı sermayedarlar, Osmanlı madenleri için girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Bundan sonra madencilik alanında ferdi ve şirkete bağlı yatırımlar artmaya başlamıştır. Özellikle anonim madencilik şirketlerinin ortaya çıkmasıyla sektörde giderek daha fazla sermaye artışı görülmüştür. Bu şirketler, madencilik teknolojisi, sermaye ve idari gelişimleri ile madencilik sahasında öncü rol üstlenmişlerdir.⁷⁰ Nitekim Gümülcine'de asıl keşif hareketliliği de 1884 yılından sonra başlamıştır.

İşletmelerden elde edilen verimi azaltan diğer bir husus ise maden tekniğinde yaşanan zorluklardır. Bu nedenle özellikle devletin sahip olduğu madenlerden gerektiği gibi istifade edilememiştir. Üstelik çoğu işletme ise zarar etmiştir. Bunun sebebi *tarz-ı kadim üzere* yapılmakta olan madencilik olmuştur. Mesela Osmanlı Devleti'nde bakır cevherinin işlenme aşamasından dolayı fiyatı artarken Avrupa'da zengin ve yeni bakır madenleri keşfedilmiş ve masrafların azalmasını sağlayan yeni usuller kullanılmıştır. Dolayısıyla piyasaya çok ucuz bakır sürebilmişlerdir. Bu yeni gelişme, dengeleri Osmanlı Devleti aleyhine değiştirmiştir. Örneğin 1889'da bir ton bakırın fiyatı 100 Osmanlı lirası iken kısa sürede 38 liraya kadar düşebilmiştir.⁷¹

Yukarıda sıralanan olumsuzluklar sebebiyle idare edilen ve işletilen maden ocaklarından elde edilen gelirler, üretim faaliyetleri için yapılan masrafları karşılayamamıştır. Bu yüzden ocakların bazıları kapanma noktasına gelmiştir. Bazı madenler ise yeterli sermayenin bulunamamasından dolayı işletilememiştir. Girişimciler sermayeyi borç alarak temin ettiklerinden dolayı sıkıntılı duruma düşmüşler ve kısa sürede imtiyazlarını devretme yoluna gitmişlerdir.⁷² Madencilik sahasındaki tüm ıslahat çalışmalarına rağmen 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde devlet, madenlerden gayr-ı safi milli hâsılasının yüzde birinden daha az bir gelir elde etmiştir.⁷³

70 Tok, "The Ottoman Mining Sector in the Age of Capitalism," s. 48.

71 *Orman ve Maadin Mecmuası*, 1 (1306), s. 13.

72 Tızlak, "19. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı," s. 705-706.

73 Quataert, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Madencilik," s. 914.

Tablo IV: Osmanlı Devleti'nin 1902-1911 Seneleri Arasındaki Maden Gelirleri⁷⁴

Seneler	Gelir (Kuruş)	Çıkarılan Maden Miktarı (Ton)	İmalatta Bulunan Maden Sayısı
1902	84.723.976	598.581	82
1903	86.390.659	635.656	80
1904	91.805.272	713.125	68
1905	100.681.473	775.619	61
1906	128.553.308	858.770	80
1907	148.141.692	990.925	83
1908	110.301.073	910.482	74
1909	139.065.591	1.118.273	83
1910	117.715.830	1.086.854	88
1911	138.673.869	1.140.477	94

II. Abdülhamit Dönemi'nde 515 yeni bölgede maden keşfi gerçekleştirilmiştir.⁷⁵ 1907 senesinde madenlerden 148.141.692 kuruş gelir edilerek bu anlamda en yüksek seviyeye çıkmıştır. Bu tarihten sonra maden gelirleri inişli çıkışlı bir seyirde ilerlemekle beraber, maden ihracı istikrarlı bir şekilde artmıştır. 1911 senesine gelindiğinde ihracat, 1870 ile 1898 yılları arasındaki döneme kıyasla yaklaşık iki kat artarak 1.2 milyon tona ulaşmış ve 138.673.869 kuruş elde edilmiştir.⁷⁶

⁷⁴ 1325,1326,1327 Senelerine Mahsus Maâdin İstatistiki, s. 10.

⁷⁵ Orman ve Maadin Mecmuası, 1 (1305), s. 11.

⁷⁶ Maden gelirlerinin inişli çıkışlı bir seyirde gösterilmesinin öncelikli sebebi piyasalardaki değerlerinin değişmesinden kaynaklanmıştır. Örneğin simli kurşun madeni 1908 senesinde 1 tonu 2.378 kuruştan satılırken 1909 senesinde 1.690 kuruşa gerilemiştir. 1324 Senesi Maâdin İstatistiki, İkinci Sene (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1326).

Gümülcine’de madenlerden elde edilen gelir, bağlı bulunduğu Edirne Vilayetin diğer sancakları ile birlikte değerlendirilirse şöyledir:

Tablo V: Edirne Vilayeti Sancaklarının Maden Gelirleri (Kuruş)						
	Tekfurdağı	Gelibolu	Dedeğaç	Kırkkilise	Gümülcine	Edirne
1892 ⁷⁷	250	25.000	3.000	4.624	4.000	18.950
1893 ⁷⁸	307	19.500	6.650	6.530	3.561	12.000
1894 ⁷⁹	600	11.650	9.000	8.700	5.671	9.449
1895 ⁸⁰	575	15.750	2.500	9.826	9.153	8.100
1902 ⁸¹	1.860	1.391	2.093	745	2.839	10.400
Toplam	3.592	73.291	23.243	30.425	25.224	58.899

Edirne Vilayet Salnamesinin sancakların maden gelirleri hakkında bilgi verdiği, 1892,1893, 1894, 1895 ve 1902 senelerindeki yayınlarına dayanarak hazırlanan yukarıdaki tablodan Gümülcine’nin maden gelirleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Buna göre 1892 yılından itibaren düzenli olarak gelirleri artan Gümülcine madenlerinde, salnamelerin bu konu hakkında bilgi vermediği yıllardan sonra ilk bilgiyi sunduğu 1902 yılında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Bu gerileme tablo II’de 1888 yılından sonra görülen keşif çalışmalarındaki gerileme ile doğru orantılıdır. Bu durum, üretime dayalı bir madencilik yerine keşif aşamasından elde edilen kâra bağlı bir madencilik faaliyetinin yürütüldüğü düşüncesini desteklemektedir. Buna rağmen 1892-1902 seneleri arasındaki on yıllık sürede toplamda 25.224 liralık gelir getiren Gümülcine madenleri, bu anlamda Edirne Vilayeti’nin öne çıkan sancaklarından olmuştur. Öte taraftan, Osmanlı topraklarında madenlerin gelir ve üretimlerinde 1902 senesinden sonra elde ettiği yükselişin Gümülcine özelinde de gerçekleştiği tahmin edilebilir. Nitekim Gümülcine’de 1901 senesinden önceki 50 yıllık dönemde 13 adet yeni bölgede keşif yapılmışken sonrasındaki 10 senede 9 yeni madenin keşfedilmiş olması bu görüşü destekler mahiyettedir.

77 *Edirne Vilayet Salnamesi* (1309), s. 377.

78 *Edirne Vilayet Salnamesi* (1310), s. 267.

79 *Edirne Vilayet Salnamesi* (1311), s. 357.

80 *Edirne Vilayet Salnamesi* (1312), s. 260.

81 *Edirne Vilayet Salnamesi* (1319), s. 1147.

3. Gümülcine’de Maden Türleri

a. Şap Madeni

Başlangıçtan beri Gümülcine’de, ekonomik değeri en çok olan ürün “şap” olmuştur. Deri işleminde, kumaş boyamada, darphanede ve tıpta kullanılan şap, dönemin en değerli kimyasalıydı. Osmanlı Devleti’nin en önemli şap madenleri arasında Karahisar-ı Şarkî ve Gedos ile Gümülcine’ye bağlı bir “köy” olan Maroniye şap madeni yer almıştır.⁸² 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti’nin bu en önemli üç şap madeni, yıllık 750 ton şap madenini üretme hacmine sahiptir. En fazla üretim ise Maroniye’den sağlanmıştır. Şap madeni açısından zengin olan Gümülcine’den, Avrupalı tüccarlar 17. yüzyıla kadar bu madeni alıp, kumaş boyama işlemlerinde kullanmışlardır.⁸³

Osmanlı Devleti’nde şap madenleri mülkiyeti doğrudan devlete ait olan bir yapıdaydı ve bazı bölgelerde “miri şap” olarak adlandırılmaktaydı. Maroniye Şaphanesi, “şaphane emini” tarafından yönetilmekteydi.⁸⁴ Bu görev kendisine, “yıllık koşul” ile verilirdi.⁸⁵ Mukataaların malikâne sistemiyle idare edilmesine başlanmasıyla 18. yüzyıldan itibaren Gümülcine Şaphanesi de ömür boyu olmak şartıyla mültezimlerine sunulmuştur.⁸⁶ Gediz Şaphanesi ile Maroniye Şaphanesi, Darphane-i Amire tarafından yönetilmekle beraber iltizama da birlikte sunulmuştur.⁸⁷ Uzun bir süre için Gümülcine Şaphanesi ve Gediz Şaphanesi mukataaları Vezir Ali Paşa Vakfı idaresinde kalmıştır.

Şap çıkarım işleminde, Maroniye halkı çalışmaktaydı.⁸⁸ Şap madeninde çalışanlar, başta Ferecik kasabasına bağlı mahallere kayıtlı olmak üzere Menteşeli, İsalı ve Şaphane gibi yerleşimlerden gelmekteydiler.⁸⁹ Bunlar birtakım vergilerden muaf

82 Emine Dineç, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kütahya Gediz (Gedos) Şap Madeni,” *Belleten*, LXXV/272 (2011), s. 136.

83 Suraiya Faroqi, “Alum Production and Alum Trade in the Ottoman Empire (About 1560-1830),” *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 71 (1979), s. 164.

84 BOA, C.DRB., 6/272.

85 Bu görev kendisine, “yıllık koşul” yani bir kota şartı ile verilirdi. 1763 yılında bu şart 190.243 kilogramdır. BOA, C.DRB., 53/2641.

86 Faroqi, “Alum Production and Alum Trade,” s. 156.

87 Dineç, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda,” s. 139-140.

88 BOA, Cevdet Maliye (C.ML.), 146/6184.

89 M. Tayyip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2007), s. 72.

tutulmuşlardır. Yalnızca şap ile ilgilendikleri için, kendilerinden avarız, nüzûl, araba, sürsat, satım, alım gibi herhangi bir vergi alınmamıştır.⁹⁰ Ayrıca Maroniye mukataasından elde edilen şapın, gönderildiği iskelelerde hiçbir surette vergiye tabi tutulmaması istenmiştir.⁹¹

Tuzlalarda uygulanan devletin madenin çıkarılması ile satışında da tekel oluşturması şap madeni için de geçerli olmuştur. “Örü” adı verilen kendi pazar bölgesi içerisinde Maroniye şapı, İstanbul ve Balkanlar üzerinden satılmıştır.⁹²

15. yüzyılda en yüksek gelirlerine ulaşan şap madeni, giderek azalan bir seyirde gelir kaybına uğramıştır. Bunu destekler mahiyette örnekler sunulursa, 1731-1732 senesinde Gümölcine şap madenlerinden 3370 kantar yani 190 ton şap üretilmiştir.⁹³ 90 sene sonra 1822 yılında ise çıkarılan şap, Mart ayı içerisinde 17.613 kg ve yılda 110 ton seviyesine gerilemiştir.⁹⁴ Şap madeni üretiminin giderek azalmış olmasının sebepleri arasında 18. yüzyılın sonunda iç pazarda şapın kullanıldığı üretim merkezlerinin yaşadığı sıkıntılar ve şap madenlerinin çıkarılmasında işletmeci aleyhine değişen koşullar sıralanabilir. Şöyle ki iç pazarda şapın kullanıldığı ürünlerin ihracının artmasıyla şap fiyatları yükselmiştir. Ayrıca ithal edilen ucuz malların piyasada daha fazla yer almasıyla şapın ham madde olarak kullanıldığı atölyeler, ekonomik olarak artan bir tehdit ile karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla artan fiyatlar, şapa olan talebi de azaltmıştır.⁹⁵ Bununla beraber şap madenlerinin işletilmesinde devletin getirdiği vergi muafiyetlerinin azaltılması madenlerin gelirlerini düşürmüştür.

18. yüzyılın ortasında devlet, şap madeni işçilerinin vergi muafiyetlerini kaldırarak maaş ödenmesini kararlaştırmıştır. Bu durum, işçilerin şap işletmelerini terk etmeleri sonucunu vermiştir. Bunun üzerine devlet, önceki vergi muafiyetlerinde bazı değişiklikler yapmak koşuluyla kararından vazgeçmiştir. 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başlarında vergi muafiyetlerindeki tutarsızlıklar ve maden işçilerinin maddi sıkıntıları nedeniyle üretim zaman zaman durma noktasına gelmiştir. Muaf olsun veya olmasın İstanbul’un üzerinde direttiği yeni vergilendirmeler, vergi

90 BOA, C.DRB., 41/2041.

91 *Osmanlı Belgelerinde Batı Trakya*, haz. H. Yıldırım Ağanoğlu, Sebhattin Bayram, Mümin Yıldıztaş (İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, 2009), s. 200.

92 Faroqi, “Alum Production and Alum Trade,” s. 165.

93 Faroqi, “Alum Production and Alum Trade,” s. 163.

94 BOA, C.DRB., 6/272.

95 Faroqi, “Alum Production and Alum Trade,” s. 169-170.

muafiyetleri için mücadele veren şap maden işçileri için aksi bir gelişme olmuştur. 18. yüzyılın sonuna doğru Gümülcine'deki şap madeni işletmesinde çalışanlar, İstanbul'a gönderdikleri dilekçelerinde buna dair şikayetlerini dile getirmişlerdir.⁹⁶ Bunlara madenlerin azalması ve çıkarılmasındaki zorluklar eklenince 19. yüzyıla gelindiğinde Maroniye Şaphanesini de içine alan şap üretiminin giderek azaldığı bir vaziyet ortaya çıkmıştır.

19. yüzyılda Maroniye Şaphanesi'nin iki yıllığına iltizama verilmesi usulü uygulanmıştır. Örneğin 1837 Gediz ve Maroniye Şaphaneleri, İstanbul Duhan Gümrüğü Müdürü Fehim Efendi'ye iki yıllığına 66.752 kuruş bedel ile verilmiştir.⁹⁷ Fakat 1862 yılına gelindiğinde, Şaphane Köyü'nde yeni bir araştırma yapılmış ve çıkan şap için, işletmeye değer olmadığı kararı verilmiştir.⁹⁸ Bunu destekler şekilde, Gümülcine hakkında bilgi verilirken sanki hiç Maroniye Şaphanesi yer almamış gibi salnameler dahi bilgi sunmamıştır. Örneğin, 1894 senesine ait salnamede Gümülcine hakkında detaylı bilgiler verilirken şap madeninden bahsedilmemesi bunun bir göstergesidir.

b. Tuz Madenleri

Akdeniz sahilleri ve Adriyatik kıyıları, iklim şartları ve toprağın jeolojik yapısı nedeniyle yakınındaki bölgeleri tuz açısından zengin bir hale getirmiştir. Bunlardan Kıbrıs, Ayas, Becin, Patnos, İzmir Menemen, Rodos, Çandarlı, Midilli, Kızılcıca Tuzla, Enez, Eğriboz, Mora, İnebahtı, İzvornik, Boğdan, Eflak, Transilvanya ve Raguza gibi bölgeler ön plana çıkarken Selanik ve ona bağlı bulunan Gümülcine de tuz açısından zengin bölgeler arasında yerini almıştır.⁹⁹

Osmanlı topraklarında denizlerin ve büyük göllerin kıyılarında yer alan yerleşim yerlerindeki tuzlalardan ve yer altı tuz kaynaklarından üretilen tuz, sanayide,

96 Faroqhi, "Alum Production and Alum Trade," s. 159-160.

97 Dingç, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda," s. 141.

98 BOA, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.), 245/9.

99 Mehmet Demirtaş, "Osmanlı Devleti'nde Tuz Üretimi ve Dağıtımı," *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/1 (2004), s. 24; Lütfi Güçer, "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2 (1963), s. 97. Rumeli topraklarının tuz madeni zenginliğini göstermesi bakımından tuzla ilgili çıkarılan 56 kanunnameden 27'sinin bir bölgeye ait olması önemli bir örnektir. Ahmet Cihan, "Osmanlı Kanunnamelerinde Tuz ve Tuz Kültürü," *Kamu Hukuku Arşivi Dergisi*, 5/1 (2002), s. 1.

insan ve hayvanların gündelik tüketiminde, yiyeceklerin muhafaza edilerek ömrünün uzatılmasında kullanılmaktaydı.¹⁰⁰ Tuzun çıkarılması, nakliyesi ve ticareti çok sayıda kişiye istihdam sağlarken devletin hazinesine girdi sağlayan önemli bir gelir olma özelliğine de sahipti.¹⁰¹

Osmanlı Devleti'nde tuz yataklarına sahip havzalar, birtakım küçük ve önemsiz tuzlalar ayrı tutulursa tüm mülkiyeti devlete ait olan bir yapıdaydı. Bunun yanında, devlet adamlarına veya vakıflara mülkiyeti verilen tuzlalar da mevcuttu. Tuzun istihali için gerekli araç-gereç ve malzeme ile nakliyesinde gerekli tüm araçlar ve yollar devlet tarafından görevlendirilen tuzla eminleri vasıtasıyla elde ediliyordu.¹⁰²

Osmanlı tebaasının zarurî ihtiyaçlarından olan tuz madeninin dağıtımı, devlet kontrolünde oldukça geniş bir örgütlenme içerisinde yapıldı. Aynı zamanda tuz pazarının organize edilmesi, fiyatların belirlenmesi ve ticareti yine devletin kontrolünde sürdürülmekteydi. Tuzun hangi bölgelerde satılacağını düzenleyen ve madenler arasında fiyat farklarının önüne geçmeyi amaçlayan "örü" adı verilen bir sistem mevcuttu. Bu dağılım içerisinde Gümülcine tuz madeni de Balkanlar veya İstanbul'un pazarlarına sunulmaktaydı.¹⁰³

Ağrican, Karasu Yenicesi ve Kaya Pınarı olmak üzere sınırları içerisinde üç tuzla bulunan Gümülcine, 19. yüzyıl öncesinde deyim yerindeyse, bir "tuz cenneti" olmuştur.¹⁰⁴ Bu nedenle, Gümülcine'den elde edilen gelirin çoğu, tuz kaynaklıdır.¹⁰⁵ Tuzlalar yüksek gelir getirdiklerinden, padişah haslarına veya üst derecede memurların dirliklerinin gelir kalemlerine kaydedilirlerdi. H. 885 / M. 1478-1479 yılında Boru Gölü'ndeki Gümülcine memlehası, ilk olarak H. 888 / M. 1483-1484 yılı içerisinde memleha mukataası şeklinde mukataa defterine kaydedilmiştir. Bu mukataa, aynı yılda Karasu ve Hrişne memlehaları ile birlikte, Yahudi Şabatay bin Abraham'a üç seneliğine 1.200.000 akçeye kiralanmıştır.¹⁰⁶ Lütfi Güçer'in Hicri 928 ile 1128 seneleri arasında yayınlanan vergi ve nüfus ve

100 Demirtaş, "Osmanlı Devleti'nde Tuz Üretimi ve Dağıtımı," s. 24.

101 Güçer, "XV-XVII. Asırlarda," s. 97.

102 Güçer, "XV-XVII. Asırlarda," s. 99-100.

103 Güçer, "XV-XVII. Asırlarda," s. 118-119.

104 BOA, A.DVNSMHHM.D., 25/310.

105 BOA, İbnülemin Dahiliye (İE.DH.), 5/456; BOA, İbnülemin Maliye (İE.ML.), 59/5562.

106 Cengiz Parlak, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gümülcine Kazasının İktisadî Durumu Üzerine Tespitler," *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6 (2013), s. 103-104.

icmal defterlerine dayanarak sunduğu bilgilerden, II. Selim döneminde Gümülcine tuzlasından 450.000 akçe gelir elde edildiği görülmektedir. Bu gelir ile devletin faaliyette olan diğer tuzlaları arasında Gümülcine tuzlasının ilk sıralarda yer aldığı sonucuna varılmaktadır.¹⁰⁷

Tuz madenleri ve tuzlalar, 1862 Tuz Nizamnamesi'ne kadar madenlere ait kurallara ve hukuka göre memleha denilen maden havzalarında üretilmekteydi.¹⁰⁸ 1861 Maadin Nizamnamesinde kaya tuzu ve tuzlu sular asli maden olarak kabul edilmelerine rağmen işleyişlerine ve üretimlerine dair hükümlere yer verilmemiştir. Tuz madenleri için ancak 1862'de hususi bir nizamname hazırlanmıştır. Sonrasında oluşturulan maden nizamnamelerinde tuz madenlerine yer verilmezken, tuzlalar diğer maden türlerinin aksine devletin tekelinde kalmaya devam etmişlerdir. Bu nizamname, tuz madenine dair yayınlanmış ilk hukuk metni olmakla beraber tuzun üretimi, taşınması ve tüketim safhaları gibi konuları da hükme bağlamıştır.¹⁰⁹

Tuzlalarda, civar köy ve kasabaların ahalisinden madenle ilgilenen ve gerekli araç ve gerecin bakımını yapan “tuzcu” denilen kesim istihdam edilmekteydi.¹¹⁰ Bunlar, her sene tuzlaların isale kanallarını, arklarını, dinlendirme ve buharlaşma havuzlarını temizliyor ve tuz toplama mevsiminde de havuzlarda biriken tuzu topluyorlardı.¹¹¹

Sanayi devrimi ile birlikte geniş bir alanda kullanılmaya başlanan tuz madenine Avrupa'dan talepler artmış ve bu tuz ihracatını arttırmıştır. Diğer taraftan 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması ve sonrasındaki ticaret anlaşmaları tuzun ihraç malı olmasının yanı sıra ithalatını da beraberinde getirmiştir. Bunun karşısında Osmanlı Devleti, 1846 yılında Rusya ile yapılan ticaret anlaşmasından itibaren tuzun ithalatını sınırlandırmaya başlamıştır. 1861 Kanlıca Ticaret Antlaşması ile tuzun ithalatı tamamen yasaklanmıştır. Tuz madeni için bir tekel oluşturan devlet, üretim ve ticaretinin kendi kontrolünde olduğu inhisar yönetimiyle denetim kurmuştur. 10 Mart 1862 tarihli tuz nizamnamesi, bu inhisarın yönetim ve faaliyet esaslarını da belirlemiştir.¹¹²

107 Güçer, “XV-XVII. Asırlarda,” s. 130 – 131.

108 Ekin Kasım, “1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi ve Önemi,” *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/7 (2016), s. 3.

109 Kasım, “1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi,” s. 6.

110 Güçer, “XV-XVII. Asırlarda,” s. 101.

111 Güçer, “XV-XVII. Asırlarda,” s. 106.

112 Kasım, “1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi,” s. 4-5.

Osmanlı Devleti, 20 Aralık 1881 tarihinde imzalanan Muharrem Kararnamesi ile bazı gelirlerini borçlarına karşılık olarak Düyûn-ı Umûmiye adı altında teşkilatlanacak yeni bir idareye teslim etmiştir. Böylece tuz gelirleri de bu idarenin yönetimine verilmiştir. Düyûn-ı Umûmiye, bu gelirleri yönetmek için ülke topraklarının genelinde kendi idarelerini kurmuştur.¹¹³ Gümülcine’de kurulan idarenin vazifelerinden birisi de tuz gelirlerini toplamaktı. Gümülcine’de idarenin yönetimi altında Köygölü Memlehası bulunmaktaydı. Bu memleha, Gümülcine’ye 5 saatlik uzaklıkta bir mesafede yer almaktaydı. Buradan, 1890 senesinde geçmiş seneden kalan tuz ile birlikte 12.535.979 kilo tuz depolanmıştır. Memlehanın geliri ise aynı sene için 2.353.752 kuruş 14 para olarak hesaplanmıştır.¹¹⁴

Maliye Nezareti tarafından hazırlanan tablodan 1907, 1908 ve 1909 senelerindeki Osmanlı topraklarındaki memlehalara üretim hakkında malumat edinebilmekteyiz. Buna göre “bahri ve suni memleha” olarak tabir edilen Gümülcine memlehasından toplamda 5.246 kilogram tuz elde edilmiştir. Aynı dönemde tuz üretiminin tüm ülke toprakları için toplamı 139.410 kilogram olarak hesaplanmıştır.¹¹⁵

c. Kurşun Madenleri

Osmanlı Devleti’nin toprakları kurşun madeni açısından zengindi. Nitekim 1888 senesi itibarıyla fermân verilerek ihale olunan 37 kurşun madeni bulunmaktaydı ve en fazla ihale verilmiş olan maden türüydü.¹¹⁶ 1909 senesine gelindiğinde bu rakam 52’ye yükselmiştir. Bu durum kurşunu en fazla fermân verilen maden konumuna yükseltse de sadece 9’u işletilmekteydi.¹¹⁷ Gümülcine’de de kurşun ağırlıklı madenler en fazla keşfedilen ve arama ruhsatnamesi verilen madenlerdi. Kurşun ağırlıklı madenler için Gümülcine’de muhtelif tarihlerde keşifler yapılarak arama ruhsatnameleri verilmiştir.

113 Haydar Kazgan, Düyûn-ı Umûmiye, TCTA, 1985, c. III, s. 700.

114 *Edirne Vilayet Salnamesi* (1310), s. 425. Köy Gölü denilen yerdeki bu tuzla, Gümülcine merkezine yedi saatten de uzaktır. Tuz almaya gelenler, aynı gün dönememişler veya zorluk çekmişlerdir. Bu durum, tuz satışını da olumsuz yönde etkilemiştir. Gelenlerin bir gece kalabileceği, içinde fırın da olan, konaklar yapılmıştır. BOA, MVL, 999/63; BOA, İ.MVL. 519/23359.

115 *Maliye Nezareti Senelik İhsâiyât-ı Maliye* (İstanbul: Matbaa-yı Amire, 1325); Ekin Kasım, “Tuz Nizamnamesi Çerçevesinde 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Tuzların İdaresi ve İşletilmesi” (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, 2016, s. 134.

116 *Orman ve Maadin Mecmuası*, 1 (1306), s. 15.

117 *1323 Senesi Maadin İstatistiki*, s. 27.

Kurşun madenleri için keşif ruhsatnamelerinden ilki, Gümülcine kazasına bağlı Maroniye Şaphanesi civarındaki Cebel'de bulunan ve numuneleri üzerinden yapılan muayenesi sonucunda kükürtlü kurşun ağırlıklı olarak altın, gümüş ve bakır cevherini barındırdığı tespit edilen madenler için verilmiştir. Bu madenin işletilmesi hakkı 10 sene müddetle Temmuz 1851'de Osmanlı Devleti tebaasından Sirozlu Hacı Ömer Efendi, Dimitrakis ve İspirakis tarafına devredilmiştir. Yapılan mukaveleye göre, mültezimler imtiyaz bedelini Maliye Hazinesine teslim edecekler, her türlü masraflardan sorumlu olacaklar ve yabancı devlet tebaasından kimseyi ortak olarak kabul etmeyeceklerdi. Fakat sonrasında Dimitrakis ile İspirakis arasında Selanik'e bağlı Karadağ'da da işlettikleri madenin imal ve idaresinden dolayı anlaşmazlık çıkmıştır. İhtilafı durumun Gümülcine'deki madenlere yansımaları sonucunda faaliyetler durmuştur.¹¹⁸

Gümülcine kazasında kurşun ağırlıklı olarak keşfi yapılan madenler için bir diğer girişim, Zaptiye Müşiri İzzet Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. İzzet Paşa öncelikle madenlerin keşfi için araştırmalar yaptırmıştır. Bu keşifler neticesinde İlyasca Köyü'nde kurşun ağırlıklı bakır ve gümüş madenleri bulunduğu İzzet Paşa, bu madenlerin işletilmesi imtiyazını Temmuz 1854'te 15 sene müddetle talep etmiştir.¹¹⁹ Gümülcine'de yer alan başka madenlerin de keşfinden sonra yeni imtiyazlar elde etmek isteyen İzzet Paşa, Sultanyeri, Eğridere, Görice ve Kalyopi köylerinde tespit edilen kurşun ağırlıklı, gümüş ve bakır madenleri için de talip olmuştur. Yapılan mukaveleye göre madenlerin işletilmesi için İzzet Paşa, Kasım 1854'te, 20 sene müddetle madenlerin imtiyazını elde etmiştir. Şartnameye göre İzzet Paşa, ilk beş senede 55.000 kuruş, ikinci beş senede 80.000 kuruş, üçüncü beş senede 100.000 kuruş ve son beş senede 200.000 kuruşu Hazine-i Hassa'ya teslim edecekti. Eğer madenlerin işletilmesi hususunda devamlılık sağlanamazsa önceden yapılan ödemeler için zarar iddiasında bulunamayacaktı.¹²⁰

1854 senesi sona ermeden önce, Gümülcine'de bulunan madenlerin arazilerinin Hazine-i Hassa tarafından satın alınması kararlaştırmıştır. Bu doğrultuda İzzet Paşa'nın maden ruhsatnamesi aldığı İlyasca Köyü'nü de içine alan Maden ve Harman köylerindeki maden arazilerinin satın alınması için girişimler başlatılmıştır.¹²¹ Diğer yandan İzzet Paşa, İlyasca Köyü'nde bulunan 40 dönüm kadar

118 BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 215/7089; BOA, Meclis-i Vâlâ Riyaseti Belgeleri (MVL), 278/35.

119 BOA, (MVL), 278/35; BOA, (MVL), 278/35.

120 BOA, MVL, 278/35.

121 BOA, Sadâret Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD) 218/72.

araziyi Boyacı Ahmet ve Molla Hüseyin adındaki kimselerden 1400 kuruş bedel ile satın aldıktan sonra burada bulunan maden için araştırmalarda bulunmuştu. Çok geçmeden burada maden bulunmasından dolayı bu arsanın da Hazine-i Hassa tarafından satın alınması gerekli görülmüştür. Böylece buradaki maden arazisi 2800 kuruş bedel ile İzzet Paşadan satın alınmıştır. Ardından bu maden, 100.000 kuruş yıllık bedel ile Osmanlı devleti tebaasından Karabet ve ortaklarına ihale edilmiştir.¹²² İzzet Paşa, bu duruma itiraz ederek madenlerin keşfi için yaptığı masrafları gerekçe göstermiş ve madenlerin imtiyazını talep etmiştir.¹²³ Fakat çok geçmeden İzzet Mehmed Paşa Aralık 1857'de vefat etmiştir.¹²⁴ İzzet Paşa'nın ardından Darıdere kasabasında İlyasca Köyü'ndeki simli (gümüş) kurşun madeninin imtiyazının 1873 senesinde İbrahim Ferid Bey'e verildiği anlaşılmaktadır. Fakat bu maden ne imtiyaz sahibi ne de varisleri tarafından işletilmiştir. Uzun süre atıl vaziyette kalan madenin imtiyazı feshedilmiştir.¹²⁵

Bu gelişmeler yaşanırken Gümölcine'nin başka bölgelerinde ise çalışmalar devam etmiştir. Bulunan bir diğer kurşun madeni Lişte Köyü'nde tespit edilmiştir. Buradaki madenin keşfi için Kostaki ve ortakları Ocak 1854'te maden arama ruhsatnamesi almışlardır.¹²⁶ Yapılan araştırmalarda cevher bulamadıklarını bildirmişlerdir.¹²⁷ Kurşun ağırlıklı madenler için diğer bir girişim, 1884 yılında Constan-

122 BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 1306/17.

123 BOA, A.MKT.NZD, 135/12.

124 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Darendeli İzzet Mehmet Paşa," *Belleten*, XXVIII/110 (1964), s. 243.

125 Bu maden, imtiyaz sahibi ve de varisleri tarafından işletilmemiştir. Bu halde imtiyazın feshi gerekmektedir. Nitekim Şûrâ-yı Devlet, imtiyazın feshedilmesine karar verilmeyle beraber, varislerine fesih kararı 14 Mayıs 1912 tarihinde bildirilmiştir. Bu karara göre; Ferid Bey'in devlete yaptığı hizmetler ve vefatından sonra ailesinin durumu göz önüne alınarak 1314 senesine kadar ödediği vergilerin ailesine geri ödenmesine karar verilmiştir. BOA, ŞD, 3105/35. Bunun üzerine 15 Temmuz 1912 tarihinde yazdığı dilekçesinde İbrahim Efendi'nin torunu Maliye Emlak Dairesi mümeyyizlerinden Mehmed Esad Efendi, madenin işletilirken maden idaresindekilerin hırsızlığından dolayı işletmeye ara verildiğini ve çok geçmeden de Ferid Bey'in vefat ettiğini haber vermiştir. Sonrasında yaşananları anlatan Esad Efendi, madenin işletmesinin varisleri eşi ve iki kızına kaldığını fakat varislerin kadın olması ve işletilmesi için yeterli sermayeye sahip olmamaları nedeniyle madenin atıl durumda kaldığını ifade etmiştir. Fesih kararının iptalini ve imtiyazın uzatılmasını talep etmiştir. BOA, ŞD, 3105/35. Mehmed Esad Efendi'nin bu talebi kabul edilmeyerek nizamname uyarınca maden imtiyazının feshi kabul edilmiştir. BOA, ŞD, 3105/35.

126 BOA, A.MKT.NZD, 107/63.

127 BOA, Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), 156/79.

tin Aphendoulis (Efendolis) ve ortakları Ohannes Mıgıryan ve Jean Vernoudaki tarafından olmuştur.¹²⁸ Şaphane Nahiyesi'ndeki simli (gümüş) kurşun ve bakır madenleri için arama ruhsatnamesi alan Aphendoulis ve ortaklarının sonrasında bu bölge için madeni işletmeye götürecek süreci başlatamadıkları anlaşılmaktadır. Bunda 1887 senesinde Aphendoulis'in ölümü ve ortakların da ilgilerini Yuntviran antimon madenlerine çevirmiş olmaları etkili olmuştur.¹²⁹ Aynı dönemde kurşun madenleri için bir başka keşif bölgesi Baldıran Karyesi olmuştur. Bu karyedeki madenler için Toma Efkonosidis ve Bergovi'ye 1885 yılında arama ruhsatnamesi verilmiştir.¹³⁰

Aradan yaklaşık 15 sene geçmesinin ardından Gümülcine'de kurşun madenleri tekrardan gündeme gelmiştir. Bu defa kurşun ağırlıklı maden havzası, İskeçe kazasına tabi Koyun Köyü'nde keşfedilmiştir. Arama ruhsatına sahip olan Osmanlı Devleti tebaasından madenci Petro Mystacopoulos ve Avusturya ve Macaristan Devleti tebaasından Adolf Viksi keşfin ardından madenin ihalesini 17 Ekim 1901 tarihinde verdikleri arzuhal ile istemişlerdir. Madenden alınan numunelerde %53,9 kurşun, %0,45 gümüş ve %13,10 bakır içerdiği görülmüştür. Hazırlanan şartnamede madenin %5'inin "resm-i nisbi"¹³¹ olarak alınması ve her bir "cerib"¹³² için yıllık 10 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır. Buna ek olarak 120 liranın fermân bedeline, 20 liranın Bâb-ı Âli teshilat sandığına ve 100 liranın muhacirlerin giderlerine tahsis edilmesi, yıllık hasılatından 100 kuruşta 5 paranın Darülacezeye verilmesi şart koşulmuştur. Neticede 268 ceribden ibaret olan bu maden havzasının 99 sene müddetle taraflara verilmesi uygun görülmüştür.¹³³

Gümülcine'de bir diğer kurşun madeni Fındıcak Köyü'nde tespit edilmiştir. Simli (gümüş) kurşun ağırlıklı çinko ve bakır da içeren bu madenler için cevher arama hakkı Bedros Artinyan'a verilmiştir. Fakat Artinyan, kısa süre sonra bu hakkını İskeçe'de bulunan tütün tüccarlarından Hacı Salim Efendi'ye devretmiştir. Devir işleminden sonra Orman ve Maadin Nezareti, bölgedeki madenin işletmesinin 99 sene müddetle Salim Efendi'ye ihale edileceğini 22 Mart 1906 tarihinde duyurmuştur. Bu ilanın ardından madenin devri hususunda itirazlardan kaynaklanan

128 *Orman ve Maadin Nezareti Mecmuası*, 5 (1300), s. 186.

129 BOA, İrade – Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 97/4115.

130 *Orman ve Maadin Nezareti Mecmuası*, 12 (1301), s. 463.

131 Resm-i nisbi, imali derecesinde madenlerden alınan bir vergi türüydü.

132 Osmanlı Devleti'nde 1 cerib arazi 100 dönümlük bir alana karşılık gelmekteydi.

133 BOA, ŞD, 531/7.

bir ihtilaf sürecine girilmiştir. İstefan isimli bir şahıs, Bedros Artinyan'ın kendisine olan 6 bin küsur lira masraf ve vekâlet bedeli olarak borcundan dolayı verdiği arzuhalle Artinyan'a ait madenlere haciz koydurmak istemiştir.¹³⁴

Hacı Salim Ağa'nın ihtilafı olduğu tek maden ihalesi Fındıcak kurşun madenleri olmamıştır. Gümülcine Sancağına bağlı Şaphane nahiyesinin Durhasanlar Köyü'nde kurşun ve bakır madenlerinin araması için Simpad Mikailyan ve Tüccar Maroki Karanya ve Defter-i Hakani memurlarından Mehmet Cemil Efendi'ye 3 Mart 1903 tarihinde arama ruhsatnamesi verilmiştir. Fakat bu ruhsatnameleri sonradan iptal edilmiş ve İskeçeli Hacı Salim Ağa'ya devredilmiştir. Maroki Karanya ve Mehmet Cemil Efendi, 18 Ağustos 1908 tarihinde Şûrâ-yı Devlet'e başvurarak, iptal edilen ruhsatnamenin o zamanki Orman ve Maadin Nazırı Selim Melhame Paşa tarafından adalete aykırı bir biçimde devredildiğini beyan etmişler ve haklarının teslim edilmesini istemişlerdir.¹³⁵ Bu başvurulardan sonra Şûrâ-yı Devlet, madenlerin Hacı Salim Ağa'ya ihale edilemeyeceği kararını vermiştir.¹³⁶ Fakat bu sürede Salim Ağa cevher çıkarmaya devam etmiştir. Bunun üzerine Maroki Karanya ve Mehmet Cemil cevher naklinin durdurulmasını ve Salim Ağa'nın bu hareketten men edilmesini istemişlerdir.¹³⁷ Madenler için ihtilafın devam etmesi üzerine 17 Şubat 1910 tarihinde madenin ruhsatı, Mehmed Cemil ve ortaklarına iade edilmiştir.¹³⁸

d. Bakır Madenleri

Osmanlı topraklarında 1888 senesi itibarıyla 24 adet bakır madeni fermân verilerek ihale edilmiştir.¹³⁹ Fakat bu madenlerin hepsi faal olarak işletilememiştir. 1909 senesine gelindiğinde 23 adet işletilmeyen bakır madenine karşılık yalnızca 3'ü faal durumdaydı. Buna rağmen bakır madenleri girişimcilerin en fazla yatırımda bulunduğu madenlerden olmuştur.¹⁴⁰ Kurşun madeninden sonra Gümülcine'de en fazla keşfi yapılan maden bakırdı. Bunlardan en önemlisi Gümülcine sancağında Maronya nahiyesinde Yardımlı ve Denizler köylerinde bulunan bakır madenleri

134 BOA, ŞD, 3029/3.

135 BOA, ŞD, 3213/15. Benzer şikayetler Mikailyan Sempat tarafından da ifade edilmiş ve Selim Melhame suçlanmıştır. BOA, ŞD, 3213/17.

136 BOA, ŞD, 3214/54.

137 BOA, ŞD, 3056/6.

138 BOA, Meclis-i Valâ (MV), 137/56.

139 *Orman ve Maadin Mecmuası*, 1 (1306), s. 15.

140 *1323 Senesi Maâdin İstatistiki*, s. 27.

olmuştur. 1884 senesinde Constantin Aphendoulis, Ohannes Mıgıryan ve Jean Vernoudaki burada bulunan bakır ağırlıklı antimon madeni de içeren bölge için arama ruhsatnamesi almışlardır.¹⁴¹ Aldıkları ruhsatname sonrasında bu maden, 200 lira ihale bedeli ve 99 sene müddetle 14 Mayıs 1888 tarihli irade sonucunda bahsedilen müteşebbislere verilmiştir. Madenin 3200 “cerib” arazisinin her biri için 10 kuruş yani yıllık 32.010 kuruş ve hasılatının %5’inin vergi olarak alınması kararlaştırılmıştır.¹⁴² Yardımlı bakır madeni, sonrasında Şaphane Köyü bakır madenleri ile birlikte yabancı bir şirkete devredilmiştir.¹⁴³

Keşfi yapılan diğer bir bakır madeni bölgesi Gümülcine sancağına bağlı İskeçe kazasıdır. Bakır, manganez, simli (gümüş) kurşun, antimon, krom ve kalay madenleri araması için 14 Kasım 1892 tarihinde tüccardan Yusuf Asım ve Osmanlı tebaasından madenci Petro Mystacopoulos’a ruhsatname verilmiştir. Bölgede bakır madeninin bulunmasının ardından 292 “cerib” arazilik madenin ihale edilmesi için işlemlere başlanmıştır. Maden cevherinin ihracı, %5 “resm-i nisbîye” tabi olmak, arazinin her bir “ceribi” için yıllık 10 kuruş vermek, imtiyaz fermânı için 100 lira harç ödemek, bir defaya mahsus Bab-ı Ali teshilat sandığına 20 lira ödemek ve her 100 kuruş hasılatla 5 kuruş Dârülacezeyeye vermek şartlarına tabiydi. Aynı zamanda Seraskerlik makamının talep ettiği şekilde bölgede bulunan eski kale adıyla bilinen harabeye zarar vermemek, ileride askeri bir inşaat yapıldığında madenin işletilmesi aksarsa devlete karşı tazminat davası açmamak gibi özel şartları da barındırıyordu. Bu şartlar dahilinde madenin işletilmesinin 99 sene müddetle Yusuf Asım ve Petro Mystacopoulos Efendilere bırakılması uygun görülmüştür.¹⁴⁴ Madenin ihalesi 26 Aralık 1897 tarihli irade ile yürürlüğe girmiştir.¹⁴⁵

141 *Orman ve Maadin Mecmuası*, 6 (1300), s. 226.

142 BOA, MV, 31/29. İrade, R. 2 Mayıs 1304/14 Mayıs 1888 tarihinde yayınlanmıştır. BOA, Y.PRK.OZM, 2/56; 1323 *Senesi Maadin İstatistiki*, s. 32-33.

143 Yardımlı ve Şaphane’de yer alan bakır madenlerinin sonraki işletme durumu ile ilgili olarak 14 Aralık 1900 tarihinde İngiltere Sefareti tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazıdan malumat sahibi olabilmekteyiz. Buna göre; maden, imtiyaz sahibi İngiliz menşeli “The Eastern Development Nervest Şirketi” tarafından 4 Mayıs 1899 tarihinde Londra’da yapılan mukavele ile 250.000 sterline yine İngiliz “The Balkan Copper Cooperation Limited” şirketine satılmıştır. Mukavele sonrasında Yardımlı madeni Cooperation Şirketi’ne mensup İngiltere vatandaşı Mösyö Aleksandr’a devredilmiştir. BOA, Hariciye Nezâreti - İdare, (HR.İD) 2018/88.

144 BOA, ŞD, 523/34.

145 BOA, İrade – İmtiyazat ve Mukavalat (İ.İMT), 2/20.

Gümülcine’de bakır ağırlıklı olarak keşfi yapılan bir diğer maden bölgesi ise Doğril Köyü’dür. 14 Mayıs 1900 tarihinde Gümülcine Sancağı’na bağlı Doğril Köyü’nde madenlerin keşfi için arama ruhsatnamesi alan Ferik Şevket, Mirliva Hüseyin Paşa ile Mirliva İbrahim Bey, numuneler üzerinden yapılan araştırmaların ardından bakır ağırlıklı kurşun, manganez ve antimon madenleri için Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti’ne başvurmuşlardır. Mültezimler öncelikle hisselerini satmak istedilerse de arama ruhsatnamesinde gösterilen isimlerin ihale sahibi sayılacağı kabul edilmiştir.¹⁴⁶ Hisselerin eşit olarak paylaşılacağı kararının verilmesinin ardından 8 Şubat 1908 tarihinde Orman ve Maadin Nezareti’ne başvuran müteşebbisler, maden imtiyazının gecikmesinden dolayı şikayetlerini bildirmişlerdir.¹⁴⁷ Ardından arama ruhsatından yaklaşık 10 sene sonra 30 Ağustos 1910 tarihinde mültezimlerle Doğril Köyü bakır madenlerinin 99 sene müddetle ihalesi için mukavele yapılmıştır.

Mültezimler mukavele uyarınca gerekli görülen bazı maddeleri kabul etmekle yükümlüydüler. Eğer aynı araziden başka bir cins maden çıkarsa bu madenler mukavelenameye dahil olmayacaktı. Maden nizamnamesinin 48. ve 49. maddesi uyarınca 562 “cerib” arazinin her biri için fermân tarihinden itibaren 10’ar kuruş hesabıyla 5.620 kuruş ve “teçhizat-ı askeriye” akçesi için 337 kuruş 10 para, her sene mart ayı başından itibaren Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti veznesine ödenecekti. Madenden ihraç olunacak cevherden %5 vergi alınacaktı. Bir defaya mahsus olmak üzere cevheri çıkarmak için dışarıdan alınacak alet, edevat ve makineler için gümrük vergisi alınmayacaktı. Yine bir defaya mahsus olmak üzere ferman harcı olarak 150 lira ve %6 teçhizat-ı askeri akçesi olarak 9 lira, Hicaz Demiryolu ianesi olmak üzere 100 lira ödenecekti. Mültezimler, maden imalatında mühendis ve ustabaşından başka memurlar ve işçileri Osmanlı Devleti tebasından kullanmadığı takdirde 71. madde uyarınca gereken ceza uygulanacaktı. Maden arazisinde gerektiğinde askerî amaçla bir yapılaşma olursa veya askeri bir hareket olursa mültezimler madenin tatil olmasından veya zarar görmelerinden dolayı muhalefet edemeyeceklerdi.¹⁴⁸

Dögril’de girişimcilerle yapılan mukaveleden başka Gümülcine’de 1909 ve 1910 senelerinde bakır ağırlıklı madenlerin keşif bölgelerinde artış görülmüştür. Bu doğrultuda arama ruhsatnameleri, talep eden girişimcilere dağıtılmıştır. Bu

146 BOA, ŞD, 548/9.

147 BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT), 3049/71.

148 BOA, ŞD, 548/9.

bölgeler; Sultanyeri,¹⁴⁹ Şaphane,¹⁵⁰ Gümülcine merkezi,¹⁵¹ Yeniköy¹⁵² ve İskeçe¹⁵³ olmuştur.

e. Antimon Madenleri

Antimon, Osmanlı Devleti'nde kurşun ve bakıra göre keşfi daha az yapılan bir cevherdi. 1889 senesine gelindiğinde Osmanlı topraklarında fermân verilerek ihale edilen 9 adet antimon madeni bulunmaktaydı. Bunlardan yılda 2000 ton antimon madeni elde edilmekteydi.¹⁵⁴ 1909 senesinde gelindiğinde ferman verilen antimon madeni sayısı 10'a yükselmiştir. Bu madenlerden ise 3'ü faal olarak işletilmekteydi.¹⁵⁵

Gümülcine'de antimon madenlerinin ilk keşfi Yuntviran Köyü'nde gerçekleştirilmiştir. Antimon için maden arama çalışmaları 1878 yılının Kasım ayında tamamlanarak buradaki madenlerin numuneleri Maadin ve Orman Nezareti'ne gönderilmiştir.¹⁵⁶ Gönderilen numunelerden maden cinsinin antimon olduğu anlaşılmış ve işletmesi bir şirkete verilmiştir.¹⁵⁷

Yuntviran antimon madenlerinin işletmesi sonrasında el değiştirmiş ve Yunanistan vatandaşı Constantin Aphendoulis, Ohannes Mıgıryan ve Jean Vernoudaki'ye devredilmesi için süreç başlamıştır. Fakat ihalenin verileceği sırada Aphendoulis vefat etmiştir. Bunun üzerine varisleri olan eşi Eleni ve kardeşi Dimitraki yaptıkları başvuru ile ihalenin haklarını, Yunanistan vatandaşı Jean Vernoudaki, Osmanlı devleti tebaasından Ohannes Mıgıryan ve İngiliz Sezar Rafael'e devretmişlerdir. Bu talep, daha evvel Constantin Aphendoulis ile yapılan mukavele koşulları aynı kalmak suretiyle kabul olunmuştur. Böylece 1.681 "cerib" arazinin her biri için 10'ar kuruş hesabıyla yıllık 16.810 kuruşu ve hasılatının %5'i vergi olarak alınmak, iki sene içerisinde maden işletilmezse mukavelesi feshedilmek ve fermân bedeli olarak bir defaya mahsus 200 lira alınmak şartıyla ihalesi tamamen

149 1325,1326,1327 *Senelerine Mahsus Maâdin İstatistiki*, s. 34-35.

150 1325,1326,1327 *Senelerine Mahsus Maâdin İstatistiki*, s. 34-35.

151 1325,1326,1327 *Senelerine Mahsus Maâdin İstatistiki*, s. 61.

152 1325,1326,1327 *Senelerine Mahsus Maâdin İstatistiki*, s. 62-63.

153 1325,1326,1327 *Senelerine Mahsus Maâdin İstatistiki*, s. 62-63.

154 *Orman ve Maadin Mecmuası*, 1 (1306), s. 13.

155 1323 *Senesi Maâdin İstatistiki*, s. 27.

156 BOA, DH.MKT, 1325/37.

157 BOA, ŞD, 112/1.

ortaklara devredilmiştir. Maden imtiyazı, 30 Mart 1888 tarihinde yayınlanan irade ile onaylanmıştır.¹⁵⁸

Sonuç

Gümülcine, cevher çeşitliliği ve bolluğu, coğrafi konumu, ulaşım olanakları ve geniş bir hinterlanda sahip olması sayesinde yer altı kaynaklarının keşfi ve kullanılması bakımından ekonomik cazibe merkezlerinden birisi olmuştur. Gümülcine’de madenlerin kullanımındaki etkiyi arttıran ise 19. yüzyıldaki gelişmeler olmuştur. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin, maden gelirlerini arttırmak ve madenleri modern metotlarla işletmek için yabancı mühendisleri istihdam etme, teknik personel yetiştirme, Avrupa sermayesini dahil ederek sermaye eksikliğini giderme, hukukî ve bürokratik süreçleri geliştirme yönündeki çabaları Gümülcine madenleri için de yeni bir dönemi başlatmıştır. Böylelikle Gümülcine, yüzyılın ikinci yarısından itibaren madencilik alanında yaşanan yenileşme ile birlikte farklı madenlerin de keşif ve işletme havzası haline gelmiştir. Gümülcine’yi madenlerin işletilmesi hususunda bir cazibe merkezi haline getiren en önemli unsur ulaşım imkanları olmuştur. Bu anlamda dış pazara açılan tek kapısı olan Karaağaç İskelesi ve karayolları güzergahında yer alması Gümülcine’yi ayrıcalıklı kılarken demiryolunun yapımı bu özelliğini arttırmıştır.

Madencilikteki reform döneminin taşradaki neticelerini göstermesi bakımından Gümülcine, sahip olduğu maden çeşitliliği, yerli ve yabancı girişimciyi çeken ulaşım ve pazar olanakları ile önemli bir inceleme sahası olarak ön plana çıkmaktadır. Bu sahada öncelikli olarak bahsedilmesi gereken 19. yüzyıl öncesinde Gümülcine’yi sayılı merkezlerden birisi haline getiren zengin şap ve tuz madenleridir. Devletin tekel oluşturduğu şap ve tuz madenleri için Gümülcine, 19. yüzyıl öncesinde Osmanlı coğrafyasının sayılı bölgelerinden kabul edilmekteydi. Öyle ki Gümülcine Şaphanesi ve memlehaları muadilleri arasında en fazla gelir getiren kaynaklardan olmuştur. Tuz madenleri önemini 19. yüzyılda da devam ettirmekle birlikte şap için aynı durum söz konusu değildir. 18. yüzyılın sonundan itibaren şap işletmeleri ve işçileri için vergilendirme usulündeki muafiyetlerin azaltılması, şapın kullanım alanlarındaki yerli üreticilerin Avrupa’nın ucuz malları nedeniyle şapa olan taleplerinin azalması gibi sebepler Gümülcine Şaphanesi için de olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Nitekim bu maden işletmesi 19. yüzyılın ikinci yarısında verimsizlikten işletilmeyecek konuma gelmiştir.

158 BOA, İ.MMS, 97/4115; 1323 Senesi *Maâdin İstatistiki*, s. 32-33.

Osmanlı madenlerinin özel ve yabancı sermayeye sunulduğu 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Gümülcine de bu anlamda yerli ve yabancı girişimlere sahne olmuştur. Gümülcine’de devletin doğrudan yönetiminde olan şap ve tuz madenleri haricinde özel sermayeye verilen 1850 ile 1910 yılları arasında 23 adet maden bölgesi için arama ruhsatnamesi alınmıştır. Bunlardan 4’ü mukavele aşamasında kalırken, 3’ü imtiyaz fermânı alarak işletmeye açılabilmiştir. Bu bağlamda bazı girişimler, taharri ruhsatnamesi aşamasında kalırken az sayıda madenin işletmeye açılabilirdiği görülmektedir. Sermaye yetersizliği, madenin işletmeye değer görülmemesi, arama ruhsatnamesi alıp satmanın daha kârlı görülmesi madenleri işletmeye götüren süreci sekteye uğratan gelişmeler olmuştur. Madenlerin keşfi ve işletilmesinde yer alan girişimcilerden 13 tanesi Osmanlı tebaası iken, 19 tanesi ise yabancı devlet vatandaşıdır. Keşfedilen madenler, kurşun, kükürt, gümüş, bakır ve antimon cevherleridir. İşletilen madenler ise bakır ve antimon madenleridir.

Osmanlı Devleti’nde madenlerin keşfi ve işletmesinde yaşanan problemler, Gümülcine’de de kendisini göstermiştir. Yaşanan sıkıntılar modern maden metotların kullanılamaması, Avrupa madenciliğinin gelişmesiyle Osmanlı madenlerinin pazar bulamaması ve sermaye hususunda yaşanan sıkıntılar olarak sıralanabilir. Bu koşullar altında girişimcilerin keşif için aldıkları arama ruhsatnameleri haklarını devretme yoluyla daha kazançlı bir yol olarak benimsemeleri ortaya üretimden uzak bir durumu çıkarmıştır. Nitekim Gümülcine’de keşif için yapılan çalışmalarından sonra madenlerin çok azı işletmeye açılabilmiştir.

Gümülcine’de yapılan maden çalışmaları ve işletilmeleri neticesinde bazı dönemlerde maden gelirlerinde artışlar ve düşüşler yaşanmıştır. Maden kalemindeki gelişmelerin gözlemlenebildiği 1892 senesinden itibaren sürekli bir artış seyreden Gümülcine maden gelirleri, 1895 senesine gelindiğinde 9.826 lira kâr getirmiştir. Bu anlamda bağlı bulunduğu Edirne Vilayeti’nin Gelibolu’dan sonra en fazla gelire sahip ikinci sancağı olmuştur. Bu tarihten sonra gelirlerinde yaşanan düşüş, 1850-1894 yılları arasına göre keşif çalışmalarının azalmasıyla açıklanabilir. Bu dönemde madencilik sahasındaki yabancı sermaye, 1873 ekonomik krizinin etkisiyle birlikte tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Gümülcine madenleri için de taleplerini azaltmıştır. Krizin etkilerinin geçmeye başladığı 1880’lerin başından itibaren işletmelere olan talep de artmaya başlamıştır. Gümülcine madenleri için keşif çalışmaları ve işletme izinleri bu tarihlerden sonra yükselişe geçmiştir. Bu dönemde dokuz bölgede yürütülen çalışmalar ile maden havzaları ortaya çıkarılmıştır. Böylece Gümülcine’de yeni dönemde elde edilen ilk imtiyaz sözleşmeleri yapılmıştır. 20. yüzyılın başında Gümülcine’de maden arama çalışmaları devam

ederken 1901 senesi öncesindeki 50 yılda yapılmış 13 maden bölgesi keşfine karşılık sonrasındaki 10 senede 9 yeni maden bölgesi keşfedilmiştir. Bu girişimlerden 4'ü mukavele aşamasına gelirken en son mukavele, 1910 yılında yapılmıştır.

Gümülcine Madenlerinin İşletilmesi ve Gelirleri (1850-1910)

Öz ■ Ege Denizi'nin Batı Trakya sahillerindeki limanlarına olan yakınlığı ve Doğu-Batı istikametinde geçiş güzergâhında olmasıyla Gümülcine, yer altı kaynaklarının üretimi ve dağıtımı açısından Osmanlı Avrupası'nda maden bölgesi olmaya elverişli bir konumda yer almaktaydı. Fakat 18. yüzyılın sonundan itibaren maden gelirleri giderek azalan ve Avrupa karşısında gerileyen Osmanlı madenciliğinin koşullarından Gümülcine de etkilenmiştir. Gümülcine'nin tekrardan bir maden keşif bölgesi olarak ortaya çıkması ise Tanzimat sonrası yaşanan yeni gelişmelerle birlikte olacaktır. Madenlerin ıslahı ve daha işler hale gelmesi için bu dönemde yapılan yenilikler; yabancı uzmanların davet edilmesi, yerli mühendis yetiştirilmesi için okulların açılması, bir maden bürokrasisinin hazırlanması, maden nizamnamelerinin yayınlanması ve yabancı sermayenin arttırılması olarak sıralanabilir. Nitekim bu gelişmelerden sonra Gümülcine, bakır, kurşun, gümüş ve antimon kaynaklarının keşif ve üretim havzası haline gelmiş ve bağlı bulunduğu Edirne Vilayeti'nin en fazla maden geliri getiren sancaklarından olmuştur. Bu makalede, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı madenciliğinde yapılmak istenen yeniliklerin taşradaki yansımalarını göstermesi bakımından Gümülcine örneği incelenecektir. Gümülcine'yi bir maden keşif bölgesi haline getiren etkenler, maden dağıtımı ve pazarlama imkanları, cevher çeşitliliği ve miktarı ve maden hukukundaki yeniliklerin Gümülcine'deki girişimcilere etkileri çalışmanın konu başlıkları olacaktır.

Anahtar kelimeler: Gümülcine, Madenler, Taşra, Reform, Ulaşım, Ekonomi.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafi Defterleri (A.DVNS.MHM.D.), 16-469; 25/310.

Bab-ı Defteri Mevkufat Kalemi (D.MKF), 27953.

Babıali Evrak Odası (BEO), 282-21115.

Cevdet Darphane (C.DRB), 1360; 29/1435; 4/177; 4/182; 41/2041; 47/2337; 53/2641; 6/272; 45/2210.

Cevdet Maliye (C.ML.), 146/6184; 79/3650.

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT), 1403/69; 3049/71; 1325/37.

- Hariciye Nezâreti - İdare, (HR.İD) 2018/88.
İbnülemin Dahiliye (İE.DH.), 5/456.
İbnülemin Maliye (İE.ML.), 59/5562.
İrade – İmtiyazat ve Mukavalat (İ.İMT), 2/20.
İrâde – Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 97/4115.
İrade Dahiliye (İ.DH.), 1180/92277.
İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 215/7089; 519/23359.
Meclis-i Vâlâ (MV), 137/56; 31/29.
Meclis-i Vâlâ Riyaseti Belgeleri (MVL), 278/35; 999/63.
Nüfus Defterleri (NFS.D.), 4582.
Orman, Maadin ve Ziraat Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.OMZ.) 2/56.
Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.) 287/54.
Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM.), 245/9.
Sadâret Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD) 218/72; 135/12; 107/63.
Şura-yı Devlet (ŞD), 523/34; 112/1; 3029/3; 3056/6; 3105/35; 3213/15; 3213/17;
3214/54; 531/7; 548/9.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 1306/17.
Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), 156/79.
Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.), 57/80.
Yıldız Perakende Ticaret ve Nafia Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.TNE), 2/49.

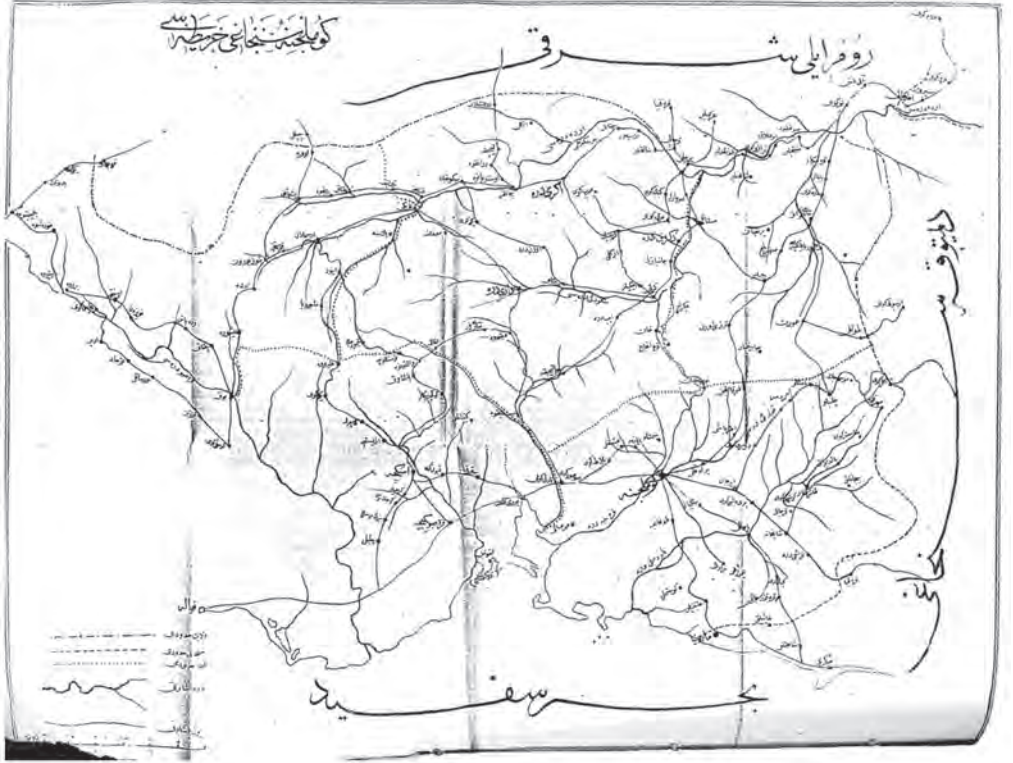
Yayınlanmış Eserler

- 1323 Senesi Maâdin İstatistiki, Birinci Sene, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası 1325.
1324 Senesi Maâdin İstatistiki, İkinci Sene, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası 1326.
1325,1326,1327 Senelerine Mahsus Maâdin İstatistiki, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye 1330.
Ahmet Refik: *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası 1931.
Altunbay, Mustafa: *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi (Doktora Tezi)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2010.
Aydın, Mahir: *Gümülcine Sancağı (1879-1912)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2022.
Cihan, Ahmet: "Osmanlı Kanunnamelerinde Tuz ve Tuz Kültürü," *Kamu Hukuku Arşivi Dergisi*, 5/1 (2002), s. 1-5.
Çelik, Mehtap: "16. Yüzyılın Sonlarında Balkanlarda Bir Maden İşletmesi: Kamengrad Demir Madeni," *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2020), s. 587-610.

- Demirtaş, Mehmet: “Osmanlı Devleti’nde Tuz Üretimi ve Dağıtımı,” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/1 (2004), s. 23-28.
- Dingeç, Emine: “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kütahya Gediz (Gedos) Şap Madeni,” *Belleten*, LXXV/272 (2011), s. 135-158.
- Edirne Vilayet Salnamesi*, 1288, 1301, 1309, 1310, 1311, 1312, 1317, 1319.
- Eldem, Vedat: *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1994.
- Engin, Vahdettin: *Rumeli Demiryolları*, İstanbul: Eren Yayınları 1993.
- Faroqhi, Suraiya: “Alum Production and Alum Trade in the Ottoman Empire (About 1560-1830),” *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 71 (1979), s. 153-175.
- Gökmen, Ertan: “II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899),” *Belleten*, LXXI/262 (2007), s. 969-996.
- Güçer, Lütfi: “XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2 (1963), s. 97-143.
- Issawi, Charles: *The Economic History of Turkey*, Chicago, London: The University of Chicago Press 1980.
- Kasım, Ekin: “1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi ve Önemi,” *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/7 (2016), s. 2-30.
- Kasım, Ekin: *Tuz Nizamnamesi Çerçevesinde 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Tuzlaların İdaresi ve İşletilmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, 2016.
- Kazgan, Haydar: “Düyün-ı Umûmiye,” *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. III, (1985), s. 691-716.
- Keskin, Özkan: “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906),” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 29 (2011), s.125-148.
- Keskin, Özkan: “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri,” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11 (2007), s. 79-92.
- Kırlı, Engin: “Tanzimat Dönemi’nde Yen Maden Ocaklarını Keşif Çalışmaları,” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 66 (2020), s. 285-300.
- Kış, Salih: “First Mining School in the Ottoman Empire and Mining Engineer Training,” *History Studies*, VII/3 (2015), s. 111-121.
- Kul, Eyüp: “1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejene Madenlerinin İslahı,” *Belleten*, LXXX/288 (2016), s. 395-410.
- M. Tayyip Gökbilgin: *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul: İşaret Yayınları 2007.

- Maliye Nezareti Senelik İhsâiyât-ı Maliye*, İstanbul: Matbaa-yı Amire 1325.
- Mutaf, Abdülmecit: “Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü,” *History Studies*, II/2 (2010), s. 293-303.
- Orman ve Maadin Mecmuası*, 1 (1305); 1 (1306); 6 (1300).
- Orman ve Maadin Mecmuası*, 12 (1301); 5 (1300).
- Osmanlı Belgelerinde Batı Trakya*, haz. H. Yıldırım Ağanoglu, Sebahattin Bayram, Mümin Yıldıztaş, İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları 2009.
- Ökçün, Gündüz: “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları,” *Prof. Dr. Abadan’a Armağan*, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını 1969, s. 803-892.
- Öztürk, Necdet: *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı 2000.
- Parlak, Cengiz: “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gümülcine Kazasının İktisadî Durumu Üzerine Tespitler,” *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6 (2013), s. 85-120.
- Quataert, Donald: “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Madencilik,” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. IV, (1985), s. 913-916.
- Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Ankara: Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları 2013.
- Şemseddin Sami: *Kamûsu’l - A’lâm*, Ankara: Kaşgar Neşriyat 1996.
- Tamzok, Nejat: “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, 1861-1948,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63/4 (2008), s. 179-204.
- Tızlak, Fahrettin: “19. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları,” *Belleten*, LX/229 (1997), s. 703-718.
- Tızlak, Fahrettin: “Maadin-i Hümayûn Emanetinin Osmanlı İdarî Düzenindeki Yeri (1775-1867),” *XII. Türk Tarih Kongresi*, III, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1999.
- Tok, Alaaddin: *The Ottoman Mining Sector in the Age of Capitalism: An Analysis of State-Capital Relations (1850-1908)* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2010.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: “Darendeli İzzet Mehmet Paşa,” *Belleten*, XXVIII/110 (1964), s. 235-247.
- Yerasimos, Stefan: *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, çev. Babür Kuzucu, c. II, İstanbul: Gözlem Yayınları 1977.

EKLER

1301 Senesi Edirne Vilayet Salnamesinde Gümülçine Haritası.
Edirne Vilayet Salnamesi (1301), s. 302.

Karaağaç İskelesi
(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han
Fotoğraf Albümleri / NEKYA90405/11)

